

Vilniaus universitetas
Religijos studijų ir tyrimų centras

Danguolė Čebatariūnaitė

Religijos studijų programa
Magistro darbas

Judanti ir demonstruojanti procesija: Vilniaus Dievo Kūno procesijų atvejis

Darbo vadovas: dr. Aušra Kristina Pažėraitė

Vilnius 2008

Turinys

Įvadas	3
1. Tyrimo objekto problematika	3
2. Temos mokslinis naujumas ir aktualumas	4
3. Metodologiniai principai	6
4. Darbo tikslas ir uždaviniai	6
5. Literatūros ir šaltinių apžvalga	6
6. Tolimesnio tyrimo perspektyvos	10
7. Sąvokos <i>procesija</i> aiškinimas	11
1. Dievo Kūno šventės bei procesijos istorija	15
1.1 Bažnytinės procesijos	15
1.2 Dievo Kūno šventė ir procesija	16
2. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XV a. pab.-XX a. pr.	20
2.1 Vilniaus Dievo Kūno procesijos iki atvykstant jėzuitams	21
2.2 Demonstruojant kovoti, mokyti, įtikinti	23
2.3 Demonstruojant kurti socialinį kūną	30
3. Judanti procesija	40
3.1 Judėjimas demonstruojant ir demonstravimas judant.....	40
3.2 Erdvės sakralizavimas: nukreiptumas į išorę ir judėjimas ratu	40
3.3 Susidūrimas su <i>kitu</i>	47
Išvados	50
Literatūros ir šaltinių sąrašas	53

Įvadas

1. Tyrimo objekto problematika

Procesija yra elementari kulto raiškos forma ir vienas populiariausių ritualų religinėje praktikoje. Dėl šios priežasties ji įvairiomis formomis aptinkama daugelyje religijų ir kultūrų: procesijos praktikuotos Mesopotamijos kultūrose, Egipte ir kitur, be šios religinės praktikos neišsivaizduojamos ir šiandieninės didžiosios religijos: krikščionybė, induizmas, budizmas...

Tyrinėjant tokį įvairialypį reiškinių kaip procesija neišvengiamai tenka apsiriboti konkretesniais pavyzdžiais. Šio tyrimo objektas – **Vilniaus Dievo Kūno procesijos** – religijos, meno, politikos, visuomeninio gyvenimo būdo bei pasaulėžiūros (pasaulėvaizdžio) jungtis. Dievo Kūno procesija Katalikų Bažnyčios liturginiuose metuose jau septynis šimtus metų užima ypatingą vietą ir yra išskirtinė kaip geriausiai atskleidžianti įvairialypę procesijos prigimtį: rituališkumą ir efekto per ritualo atlikimą siekį, judesio svarbą, procesijos kelio plano svarbą ir t. t. Vilniuje ji vyko jau XV a. ir pasižymėjo išskirtiniu populiarumu.

Nepaisant minėto Vilniaus Dievo Kūno procesijų populiarumo ir reikšmės, nei religijotyriiniu, nei antropologiniu aspektu ši tema Lietuvoje nėra tyrinėta. Šiame darbe Vilniaus Dievo Kūno procesijos tyrinėjamos akcentuojant jų **vaidmenį vienijant tikinčiuosius, kanalizuojant esamus ar potencialius konfliktus, skleidžiant tikėjimo tiesas ir kovojant su svetimybe, kitu, pavyzdžiui, su Reformacija.**

Tyrimo struktūrą, kurią atspindi ir darbo pavadinimas, sudaro dviejų pagrindinių Dievo Kūno procesijos elementų – *demonstravimo ir judėjimo* – išskleidimas ir jų santykio nagrinėjimas.

Demonstruojanti procesija šiame darbe tampa svarbi ne tik kaip struktūruota, stilizuota atskirų dalyvių religinės patirties „apjungtis“ ir religinės bendruomenės išraiška, bet ir kaip tam tikras *socialinis aktas*; procesija „išspinduliuoja“ į aplinką tam tikrą informaciją: apie tai, į ką ši žmonių minia tiki, ką ir kaip skelbia ir pan. **Antrojoje darbo dalyje bus nagrinėjama, kokią informaciją skleidžia Dievo Kūno procesija ir į ką (pvz. į kokias Vilniaus miesto gyventojų grupes) ji nukreipta, bei kokių tikslų siekiama šiuo judesiu.**

Apie judančią procesiją šiame darbe kalbama turint mintyje skirtį, kuri paprastai su tam tikru atsargumu daroma tarp tokių procesijų, kuriose išjudinama pati dievybė, ir tokių, kuriose dalyviai artinasi prie dievybės. Apie judesį procesijoje galima kalbėti įvairiais aspektais: interpretuoti jį kaip teatrą, kaip žaidimą, kaip šokį. Kadangi Dievo Kūno procesija, kaip

matysime, yra ne tik demonstruojanti, bet ir išjudinanti dievybę, t. y. teoforinė, **tyrimo trečiojoje dalyje apie judesį kalbėsiu kaip apie sakralizuojantį aktą, kuris Dievo Kūno procesijoje išryškina tokius vienos kultūros ar religijos ribas peržengiančius reiškinius kaip rato forma, ritualizuotas susidūrimas su svetimybe, su kitu ir pan.**

Vilniaus atvejo pasirinkimą nulėmė šio miesto išskirtinumas Lietuvos kontekste. Vilnių išskirtinį daro tai, kad jame, kaip sostinėje, centre, aptariamuoju laikotarpiu, t. y. XV a. pab.–XX a. pr. telkėsi įvairios etninės ir religinės bendruomenės, jų veikla čia buvo aktyviausia, taip pat Vilniuje kaip sostinėje galima aptikti didžiausią religinės ir įvairios kitokios veiklos formų įvairovę: “Vilnius – kaip sostinė, kaip mokslo, kultūros, politikos, prekybos centras; Vilnius – kaip istorinės Lietuvos praeities liudytojas ir įprasminytojas; Vilnius – kaip Lietuvos valdovų, didikų, valstybės veikėjų ir bažnyčios hierarchų veiklos vieta; Vilnius – kaip veiksmo vieta, kaip įvairių teatrinių ir parateatrinių renginių realizavimo erdvė; Vilnius – kaip Lietuvos realijų bei aktualijų atspindys.”¹ Vilniuje Dievo Kūno procesijų apipavidalinimui buvo skiriamas didžiausias dėmesys, čia jos sulaukdavo ir atitinkamai didelio miesto gyventojų dėmesio. Tai itin gerai atsiskleidžia baroko laikotarpiu – jam darbe skiriamas didelis dėmesys; ne mažiau informatyvi ir XX a. pradžia, kai buvo panaikinti carinės Rusijos įvesti suvaržymai. Nors Dievo Kūno šventės procesijos forma, apeigos ilgus metus keitėsi mažai ir chronologinės ribos šiam tyrimui nėra labai reikšmingos, vis dėlto, atsižvelgiant į XX a. ketvirtajame-penktajame dešimtmetyje Lietuvoje susiklosčiusias sąlygas, su Lietuvos okupacija susijusį kontekstą ir t. t., šiame darbe apsiribojama XX a. pirma puse, kadangi vėliau prasidėjęs laikotarpis reikalautų atskiro tyrimo.

2. Temos mokslinis naujumas ir aktualumas

Dievo Kūno procesija yra puikus religijotyrynės, religijų istorijos arba antropologinės analizės objektas, kadangi joje itin ryškiai atsiskleidžia socialinis kulto pobūdis, taip pat “per” jos tvarką ir struktūrą prieš akis iškyla ir hierarchinių santykių konfigūracijos, religiniai turiniai ir jų funkcijos. Taigi šios procesijos kodų atskleidimas, procesijoje slypinčių nuorodų „skaitymas“ gali tapti vaisinga prieiga prie kultūrinių, socialinių, istorinių ir kt. procesų aiškinimo.

Nors darbe apsiribojama *Vilniaus* Dievo Kūno procesijų pavyzdžiu, ši tema reikšminga ir aktuali ne tik Vilniui – tai neatskiriama visos Lietuvos kultūros istorijos dalis, kadangi kiekvieno

¹ Ulčinaitė E. Vilnius XVI-XVIII amžiaus lotyniškoje Lietuvos literatūroje // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai, 2001, t. 3, p. 39.

atskiro atvejo išskleidimas leidžia geriau pažinti to meto visuomenės pasaulėvoką, kultūrinę, politinę, dvasinę situaciją ir t. t.

Kadangi Vilniaus Dievo Kūno iškilmėms buvo skiriamas didžiausias dėmesys, o tai atsispindėjo prabangiame jų apipavidalinime, gausūs šių procesijų vizualinės pusės aprašymai teikia daug naudingos informacijos menotyrininkams. Dievo Kūno procesijas iš menotyrinės perspektyvos yra tyrinėjusi L. Griciūtė². Taip pat šios procesijos – tiesa, neišskiriant jų kaip atskiro tyrimų objekto – yra sulaukusios literatūrologų bei teatrologų dėmesio³, kadangi jos – kaip teatralizuoti, parateatriniai renginiai – daug prisidėjo prie Lietuvos profesionaliojo teatro plėtotės, taip pat dėl baroko epochoje itin populiarus ir šiose procesijose naudotos literatūrinės emblemos žanro bei gausiai išlikusių iškilmių aprašymų, savo forma panašių į scenarijus, yra reikšmingos literatūros istorijai⁴.

Kalbant apie tyrimus pasauliniu mastu, Dievo Kūno procesija, kaip minėta, būdama itin svarbi Katalikų Bažnyčios liturgijoje, savaime suprantama, yra sulaukusi daug dėmesio tiek iš liturgijos tyrinėtojų, tiek iš istorikų, antropologų⁵ ir t. t. Vienas pasauliniu mastu išsamiausių tyrimų apie procesiją kaip reiškinį liturgijos mokslo srityje yra S. Felbecker disertacija „Die Prozession: historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung“. 1995-iais pasirodžiusioje disertacijoje autorė pažymi, kad esama daug tyrimų apie atskiras procesijas, tačiau nėra studijos apie procesiją kaip reiškinį. Šio uždavinio ir imasi autorė, nors jos monografijoje Dievo Kūno procesijai skiriamas atskiras paragrafas.

Tačiau Lietuvoje negalime girtis darbų gausa tiek apie procesijas apskritai, tiek apie konkrečius jų atvejus, pavyzdžiui, Dievo Kūno procesijas. Nepaisant bažnytinių procesijų problematikos aktualumo ir minėto Vilniaus Dievo Kūno procesijų populiarumo ir jų svarbos, darbų, kuriuose šios procesijos būtų nagrinėjamos religijotyriniu, antropologiniu arba istoriniu aspektu, kiek man yra žinoma, nėra. Specialiai procesijas menotyriniu, iš dalies ir istoriniu aspektu yra tyrinėjusi tik L. Griciūtė, kiti minėti autoriai jas aptaria tik fragmentiškai arba kitų nagrinėjamų temų fone. Tad šis darbas yra pirmasis bandymas į Vilniaus Dievo Kūno procesijas

² Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, 240 p.; Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, 461 p.; Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytines procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21.702 p. ir kt.

³ Apie tai yra rašiusi V. Zaborskaitė. I. Vaišvilaitė glaustai atskleidžia Dievo Kūno procesijų emblemą principą. Jėzuitų muzikinę veiklą Lietuvoje tyrinėjanti J. Trilupaitienė aptaria baroko metu populiariais parateatriniais renginiais tapusias bažnytines procesijas.

⁴ Tai tyrinėja E. Ulčinaitė, S. Šarkauskienė, V. Zaborskaitė.

⁵ Pvz. Zika Ch. Host, Processions and Pilgrimages: Controlling the Sacred in Fifteenth-Century Germany // Past and Present, Nr. 118. (Feb., 1988), p. 25-64; Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, 232 p.; Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, 473 p.; James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, Nr. 98. (Feb., 1983), p. 3-29 ir t. t.

pažvelgti iš religijotyrinės perspektyvos, o sykiu ir papildyti esamus bažnytinių procesijų problematikos tyrinėjimus.

3. Metodologiniai principai

Darbe iškeltiems uždaviniams spręsti iš pradžių reikėjo rekonstruoti Dievo Kūno šventės ir jos procesijos istoriją, atsiradimą įtakojusius veiksnius, kelius į Lietuvą, į Vilnių ir išpopuliarėjimą jame. Tam tikslui darbe derinami rekonstrukcijos ir kritinės analizės metodai. Kritiniai skyriai suteikia galimybę išskleisti teoforinį ir demonstracinį Dievo Kūno procesijos elementus ir taip atskleisti Vilniaus Dievo Kūno procesijoje, jos struktūroje glūdinčias potencijas vienyti tikinčiuosius, kanalizuoti esamus ar potencialius konfliktus, skleisti tikėjimo tiesas, sakralizuoti erdvę ir kovoti su svetimybe, *kitu*, pavyzdžiui, su Reformacija.

Taip pat iškeltų uždavinių sprendimui buvo naudojami tekstų analizės metodai: hermeneutinis (tekstų – daugiausiai antrinių šaltinių – interpretacijos) bei kritinės analizės.

4. Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas – Vilniaus Dievo Kūno procesijas XV a. pab.-XX a. pr. ištirti judėjimo ir demonstravimo aspektu. Darbe išsikėliau tokius uždavinius:

- rekonstruoti Vilniuje XV a. pab.-XX a. pr. vykusią Dievo Kūno procesijų istoriją;
- atskleisti, kokie demonstravimo ir judėjimo turiniai bei tikslai atsispindi Vilniaus Dievo Kūno procesijose aptariamuoju laikotarpiu;
- ištirti dviejų pagrindinių Dievo Kūno procesijos elementų – demonstravimo ir judėjimo – sąryšį.

5. Literatūros ir šaltinių apžvalga

Žinių apie XV a. pab.–XX a. pr. Vilniaus Dievo Kūno procesijas galima aptikti daug. Tyrimą labai palengvina tai, kad yra išlikę nemažai informatyvių, dar XV a. siekiančių rašytinių šaltinių. Tai įvairūs amžininkų prisiminimai (pvz., apie iškilmingas Dievo Kūno procesijas, maldingąsias keliones ir kt.), teisiniai dokumentai (pvz., apie procesijų draudimus ir kt.), Vilniaus jėzuitų dienoraščiai ir kt.

Didžioji dalis darbe nagrinėjamų šaltinių yra publikuoti L. Griciūtės⁶, M. Matušakaitės⁷, J. Vaišnoros⁸ ir kt. autorių straipsniuose bei monografijose. L. Griciūtės teigimu, „laikui bėgant liturginių apeigų tradicijos kinta, dažnai supaprastėja. Taigi svarbiausiu šaltiniu tampa XVII a. apeigynai. Juose detalčiai aprašyta procesijų rengimo tvarka ir apeigos.”⁹ Taip pat, pasak L. Griciūtės, apie negausiai išlikusias Dievo Kūno procesijų programas žinių teikia jėzuitų Akademijos leisti iškilnių aprašymai¹⁰, o daugelis kitų dokumentų pražuvo amžiams¹¹. Juos išstudijavę ir pateikę tekstų ištraukas yra net keletas XIX a. istorikų¹². Naudingų šaltinių tampa L. Griciūtės straipsniuose aptarti įvairūs vyskupų laiškai, įsakymai ir kiti dokumentai¹³, XX a. pradžios lenkų autorių archyvų studijos¹⁴.

⁶ Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, 240 p.; Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, 461 p.; Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21.702 p.

⁷ Matušakaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, 63 p.

⁸ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, 445 p.

⁹ Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 339.

¹⁰ Summa processiey Wileńskiey o czworakiem ukoronowaniu Chrystusowym, na święto bożego ciała w. r. 1623 od akademików S. I. sporządzoney na pięć części. [Wilno, 1623];

Summa processiey Wileńskiey o panu Chrystusie, chlebie wybranych, na święto bożego ciała w. r. 1625 od akademików S. I. sporządzoney na cztery części. [Wilno, 1625];

Summa processiey Wileńskiey o sześciurakim przybytku bożym z ludźmi na święto bożego ciała w. r. 1624 od akademików S. I. sporządzoney na sześć części. [Wilno] 1624.

W. Bartoszewski, Dowody processiey nabożney, y poważnego triumphu w dzień roczny Przenaswietszego Ciała Bożego, Wilno, 1615;

Pobudka na obchodzenie nabożne świętości roczney tryumphu, y pompy Ciałą Bożego dana, a Iaśnie Oświeconemu, y Naywielebnieyszemu w Panu Chrystusie Oycowi y panu Benedictowi Woynie, z łaski Bożey biskupowi Wilenskiemu, ofiarowana. Przez Walentego Bartoszewskiego, Wilno, 1614;

Processya od pp. Akademików wyprowadzona przez niektóre figury z pewną komitywą, przez które się to objaśnia, iż między rzeczami dobrymi i pięknymi, którymi Bóg ozdobiłswój kościół, najwyborniejsza Sakrament Ciała i Krwie Pana i Zbawiciela naszego Chrystusa Jezusa, [Wilno, 1631];

Processya Wileńska w święto bożego ciała r. 1633 od Akademików S. I. Wystawiona o czworakiej chwale p. Jezusowey, która ma z ludzkich narodów będąc im w najświętszym sakramencie obecny, karmiącie broniąc y zdobiąc. Dzieli się na pięć części, [Wilno, 1633].

¹¹ W. Bartoszewski, Dowody processiey nabożney w dzień przenaryświetszego Ciała Bożego Chrystosowi Słuszczce ofiarowane, Wilno, 1618;

Summa processiey Wileńskiey o czworakiem ukoronowaniu Chrystusowym, na święto Bożego Ciała w. r. 1626 od akademików S. I. sporządzoney na pięć części. [Wilno], 1626;

Summa processiey wileńskiey o czworakim bankiecie na święto Bożego Ciała roku. 1639 od akademików Soc. Iesu na cztery części rozdzieloney, Wilno, Druck. Coll. Soc. Iesu, [1639];

Summa Processiey Wileńskiey o Dzień Chwalebney uroczystości Ciała Bożego od Akademików Soc. Iesu R. 1639 sporządzoney na trzy części rozdzielonej, [Wilno, Druck. Coll. Soc. Iesu, 1627.]

¹² J. I. Kraszewski, Wilno od początków jego do Roku 1750, t. 4, Wilno, 1842; A. Zdanowicz, Rys dziejów literatury Polskiej, t. 1, Wilno, 1874.

¹³ K. K. Brzostowski, Epistola pastoralis, Vilnae, typ Universitatis S.J., 1710; B. Maciejowski, Epistola pastoralis ad parochos Bernardi Macieiewski, S. R. E. presbyteri cardinalis, Archiepiscopi Gnesnensis, primatis Regni ... Vilnae, TASJ, 1669.

¹⁴ Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, t. 1-3, Wilno, 1910-1916; J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych..., Wilno, 1912.

Dar vienas svarbus šaltinis – Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis¹⁵. Dienoraštis kaip savitas literatūros žanras ir kasdienybės dokumentavimo būdas daug pasako apie tai, kaip buvo žiūrima į vieną ar kitą reiškinį, kiek jis buvo svarbus, įprastas ir pan.

Kalbėdama apie XX a. pr. vykusias procesijas daugiausiai remiuosi pranešimais iš plačiausiai apie tai rašiusio savaitraščio “Kurjer litewski”. Šiuos pranešimus savo straipsnyje¹⁶ yra išvertusi ir pristačiusi L. Griciūtė.

L. Griciūtės sukaupta ir susisteminta archyvinė medžiaga palengvino šio darbo eigą, tačiau pati autorė specializuojasi ir daugiausiai dėmesio skiria procesijų meninio apipavidalinimo sričiai, nors L. Griciūtė, kiek man žinoma, yra vienintelė tyrinėjusi būtent Dievo Kūno procesijas. Kiti autoriai apie procesijas dažniausiai užsimena tik gilindamiesi į kitus klausimus ir problemas. Pavyzdžiui, M. Matušakaitė¹⁷, aptardama procesijų altorėlius Lietuvoje, pateikia nemažai bendriausių žinių apie procesijas. Rašydamas apie Marijos garbinimą Lietuvoje, procesijas trumpai aptaria J. Vaišnora¹⁸. I. Vaišvilaitė¹⁹, S. Šarkauskienė²⁰, E. Ulčinaitė²¹ aptaria barokinėms procesijoms būdingą emblemą principą. Nemažai rašyta apie procesijas kaip apie vieną parateatrinį renginių sudedamųjų elementų. Apie tai yra rašiusi Lietuvos teatro istoriją tyrinėjusi V. Zaborskaitė²², apie jėzuitų muzikinę veiklą Lietuvoje rašiusi J. Trilupaitienė²³ ir kt.²⁴

Taigi Vilniaus procesijų problematiką liečiančios literatūros nėra daug, o tokios, kurioje apie Vilniaus Dievo Kūno procesijas būtų kalbama religijotyriniu, antropologiniu aspektu, kiek man žinoma, iš viso nėra. Dėl šios priežasties darbo pagrindą sudaro minėtų autorių pristatomų šaltinių analizė bei informacijos apie procesijas iš bendro pobūdžio studijų (tokių, kaip religijos, teologijos enciklopedijos²⁵ ir kt.), užsienio autorių tyrimų, skirtų procesijoms, bei teorijų selekcija ir interpretavimas.

¹⁵ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, 680 p.

¹⁶ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006.

¹⁷ M. Matušakaitė, Procesijų altorėliai Lietuvoje, Vilnius, 1998.

¹⁸ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, 445 p.

¹⁹ Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, 135 p.

²⁰ Šarkauskienė S. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas* (Sacra Lithothesis): žanro problema // Literatūra, 2004, 46(3), 86-98 p.; Šarkauskienė S. Motiejus Kazimieras Sarbievijus ir baroko emblema // Faktai ir apmąstymai / Faktai i rozważania, 2006, p. 88-100.

²¹ Ulčinaitė E. Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis // Literatūra, 2004, 46 (3), p. 75-85.

²² Zaborskaitė V. Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI-XVIII a. mokyklinis teatras, Vilnius, 1981, 220 p.

²³ Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, 223 p.

²⁴ L. Griciūtė kaip vieną pagrindinių jėzuitų mokyklinio teatro tyrinėtojų išskiria J. Okunį. Okón J. Dramat i teatr szkolny. Sceny Jezuitskie XVII wieku, Wrocław-Ossolineum, 1970.

²⁵ Ebertz M. N. Prozession // Wörterbuch des Christentums, Zürich, 1988; Hoping H. Prozession II // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.], t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen; Eliade M. Procession // The Encyclopedia of Religion, t. 12, New York-London 1995; Lang B. Prozession I // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.], t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen; Gertz J. Ch. Prozession I // Theologische

Po II. Vatikano Susirinkimo liturgijos mokslai ėmė daugiau dėmesio skirti judesio dimensijai liturgijoje. Tai įtakojo ir tyrimų, skirtų procesijoms, populiarumą. Vis dėlto religijotyričių, kultūrologinių, istorinių bei antropologinių studijų apie procesijos reiškinį nėra daug. Studijos apie procesijas dažniausiai apsiriboja konkrečių pavyzdžių išskleidimu, vienos ar kitos procesijos (dažniausiai tam tikro regiono) raidos nupasakojimu. Didžiausia ir išsamiausia studija, kurioje koncentruojamasi į patį procesijos fenomeną, yra Sabine Felbecker monografija „Prozession: historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung“²⁶. Kalbėdama apie antikos ir krikščionybės laikų procesijas autorė sykiu nagrinėja procesiją kaip spektaklį (vok. *Schauspiel*), kaip tai, kas yra stebima, į ką yra žiūrima. Taip pat ji kalba apie procesiją kaip žaidimą (vok. *Spiel*). Ji teigia, kad procesijos kaip žaidimo, spektaklio, skirto regėti, idėja krikščionybės nėra noriai akceptuojama. Tačiau, teigia autorė, vis dėlto krikščionybė nėra labai nuo jo nutolusi. Ji daug dėmesio skiria judesiui, erdvei, kadangi kalbant apie procesiją kaip apie reginį erdvė yra ypatingai svarbus matmuo, o erdvė procesijoje sakralizuojama judesiu – abi šios perspektyvos yra aktualios mano temai.

Kita mano darbui svarbi studija – M. Nürnberger daktaro disertacija, pavadinimu „Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde“²⁷. Šioje studijoje autorė tyrinėja mano darbui aktualią temą – šokį ir ritualą ji tyrinėja iš susidūrimo su svetimybe perspektyvos – ar tai būtų susidūrimas su kita lytimi, ar kultūriniu atžvilgiu labiausiai nutolęs svetimasis, o sykiu ir susidūrimas su dievų ir demonų pasauliu.

Dar viena svarbi knyga – tai E. Canetti „Masė ir valdžia“²⁸. Viena iš daugybės knygų skyrių – „Katalikybė ir masė“ – E. Canetti kalba apie „katalikiškos“ masės ypatybes ir trumpai, tačiau suteikdamas tinkamą impulsą tolimesniam svarstymui, procesiją apibūdina kaip švelniausią ir nekenksmingiausią masės formą, kokią tik įmanoma įsivaizduoti bei kaip bažnytinės hierarchijos atvaizdą. Kiekvienas čia vilki savo drabužiais, užima savo vietą hierarchijoje ir gali būti tikras, kad niekas jo nesumaišys su kitu. Pasak E. Canetti, toks hierarchinis susiskaldymas neleidžia žiūrovui iš pašalės susidaryti įspūdžio, kad procesija yra žmonių masė. Procesijoje ir nesiekama sukurti masės bendrumo, kadangi jis galėtų išprovokuoti didesnes emocijas, kurios grėstų tapti nesuvaldomomis.

Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997; Gerhards A. Prozession II // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997 ir t. t.

²⁶ Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, 473 p.

²⁷ Nürnberger M. Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde, Wien, 2001. Prieiga per internetą:

<http://homepage.uni.vie.ac.at/marianne.nuernberger/Tanz-1.htm>.

²⁸ Canetti E. Masė ir valdžia, Vilnius, 2003, 535 p.

Religingumo kaip socialinio akto tema nagrinėjama ir M. James straipsnyje “Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town”²⁹. Nagrinėdamas pagrindinę straipsnio temą – ypatingą vėlyvųjų viduramžių Dievo Kūno kultą, praktikuotą, kaip teigia pats autorius, specifikoje vėlyvųjų viduramžių miesto aplinkoje bei plėtodamas Dievo Kūno, išreiškiančio visuomenę, teoriją – M. James pateikia daug istorinių duomenų apie Dievo Kūno šventės kilmę.

6. Tolimesnio tyrimo perspektyvos

Procesija ypatinga tuo, kad, peržengdama asmeninės patirties ribas, apjungdama ir stilizuodama atskirų bendruomenės narių religinę patirtį, leidžia išvysti oficialiosios religijos interpretaciją šalies, regiono, bendruomenės mastu. Manau, mano darbas galėtų būti žingsnis link procesijos kaip liaudies religingumo – pradedant Dievo Kūno samprata, kultu ir su juo susijusiomis liaudies religingumo apraiškomis, ir baigiant tokių religinių praktikų kaip procesijos formomis liaudyje – tyrinėjimų. Šios temos galėtų būti tolimesnio tyrimo objektai – norint tyrinėti liaudies religingumą pirmiausia reikia iširti šimtmečius greta liaudiškosios gyvavusių kitą religinio, kultūrinio, politinio ir t. t. gyvenimo liniją – oficialiąją, profesionaliąją bendraeuropietiškąją³⁰, ir pan. Juk, viena vertus, “po valstybės susikūrimo XIII a. lietuvių tauta daug glaudžiau susidūrė su tuo kultūrinio gyvenimo modeliu, kuris apėmė tautas, daug ką paveldėjusias iš antikinės ir buvusios Romos imperijos kultūrų”³¹, bet, antra vertus, lietuvių tauta, “besiremianti baltiškuoju kultūros modeliu, išlaikė gausybę senosios pasaulėjautos, pasaulio suvokimo klodų, senuosius simbolius ir archetipus. [...] Nuo valstybės susikūrimo iki jos žlugimo XVIII a. pabaigoje baltiškosios kultūros modelis, jo paties perdavimo būdai, vertybės, pasaulėžiūra, kalba, jos prasmės ir raiškos būdai buvo daugumos lietuvių kultūros raiškos forma, ja gyveno 90% lietuvių tautos: valstiečiai, miestelėnai, dalis bajoriškosios visuomenės, nemaža jos reiškinių tebebuvo gyvi ir “aukštųjų sluoksnių” gyvenime. [...] Abu šie kultūros modeliai veikė vienas kitą.”³²

²⁹ James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, No. 98. (Feb., 1983), p. 3-29.

³⁰ Plačiau apie tai: Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 11 ir kt.

³¹ Lukšaitė I. Dviejų kultūros modelių sąveika XVI-XVIII a. lietuvių pedagoginėje mintyje // Lietuvos pedagoginės minties raida XVI-XVII a. kultūros veikėjų raštuose, Kaunas, 1991, p. 7.

³² Ten pat, p. 7.

7. Sąvokos *procesija* aiškinimas

Procesija kaip žygiavimas

Lietuviškas žodis *procesija* kildinamas iš lotyniško *processio*, reiškiančio žygiavimą, ėjimą, judėjimą į priekį, tačiau, nors pats žodis *procesija* yra romėniškos kilmės, romėnų *procesija* kaip reiškinytis turi graikiškas šaknis.

Graikiškas žodis $\rho\omicron\mu\pi\eta$ (*pompa*) vartojamas³³ palydos (vok. *Geleit*) prasme, kada stipresnysis suteikia apsaugą silpnesniajam.³⁴ Pasak F. Bömerio, iš šios palydos išsivystė sakralus judėjimas ir profaniška garbės palyda³⁵. Profaniškai palydai priskirtinos visos atletų, gladiatorių, laidotuvių, vestuvių ir kt. palydos. Iš F. Bömerio minimos palydos išsivystęs sakralus judėjimas buvo ypatingai svarbi didžiųjų švenčių dalis, tačiau ne savarankiškas kulto aktas. Tai buvo judėjimas link kulto vietos, dažnai link aukavietės. Toks judėjimas sakraliu laikomas dėl to, kad būta sakralaus centro ir šis veiksmas buvo kartojamas periodiškai. Graikų polyje kultinė *procesija* buvo labai populiari³⁶, tačiau iš kultinės ji virto priemone pademonstruoti valstybės galią. Taip palaiptai pakito *procesijos* funkcija – pamažu ji nutolo nuo kulto ir tapo savitiksliu reiškiniu.

Tyrinėtojų nuomone, Romoje *procesijos* – vadinamosios triumfo *procesijos* – pasiekė aukščiausią profanizacijos lygmenį – nors kulto elementai išliko, tačiau jie buvo grynai parodamojo charakterio. Krikščionybė sustiprino negatyvias žodžio *pompa* asociacijas, susiedama šį žodį ir jo nešamą žinią su pagonišku. Iš to kilo *pompa diaboli* sąvoka, kurios tikintieji turi atsižadėti krikšto ritualo metu: *renuntio diabolo et pompae eius* (iš *pompa triumphalis* ir *pompa diaboli* sąsajos atsirado “šėtono triumfo žygio” vaizdinys). Vis dėlto krikščionybė didesnę grėsmę išvelgė ne *pompa triumphalis*, o *pompa circensis* (kokio nors objekto ritualizuotas apėjimas ratu) formoje, kadangi *pompa circensis* buvo labai populiari liaudyje.³⁷ Vis dėlto (o galbūt todėl) krikščionybė perėmė *procesijos* formą, tačiau ji buvo vadinama nebe *pompae*, o $\rho\rho\omicron\sigma\omicron\delta\omicron\iota$ arba *processiones*.

³³ P vz. Homero raštuose.

³⁴ Čia aš remiuosi Franzo Bömerio (Franz Bömer, *Pompa* // RE 21,2 (1952) 1872-1993) teorija, perteikta Sabine Felbecker disertacijoje: Felbecker S. *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdrucksbehandlung*, Altenberge, 1995, p. 29.

³⁵ Daugiau apie tai: Felbecker S. *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdrucksbehandlung*, Altenberge, 1995, p. 29.

³⁶ *Procesijomis* ir aukojimais būdavo pradėtos ir užbaigiamos graikų žaidynės. Nuo pačių seniausių laikų *procesijos* buvo senųjų gamtos dievybių garbinimo dalis, o vėliau susiformavo kaip esminė didžiųjų religinių švenčių (pavyzdžiui Didžiųjų Dionisijų arba Tesmoforijų) bei misterijų (didžiosios *procesijos* iš Atėnų į Eleusiną) dalis.

³⁷ Felbecker S. *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdrucksbehandlung*, Altenberge, 1995, p. 30.

Procesija kaip apėjimas

Greta palydos egzistuoja procesijos kaip apėjimo (vok. *Umgang*) samprata. Ritualinis periodiškai pasikartojantis apėjimas yra simbolinis pasaulio sukūrimo atkartojimas (kosmogonija), chaoso ir kosmoso atskyrimas. Tokia procesija yra šventinimo, laiminimo aktas.

Lotyniško žodžio *processio* vertimas kaip *ėjimas, judėjimas į priekį* netiesiogiai nusako šio ritualo formą: procesija yra ritualinis judėjimas *pagal tam tikras taisykles į priekį tam tikra kryptimi, pavyzdžiui, ratu (jį apeinant, apjojant, apvažiuojant arba apšokant), bei atliekant kitus įvairius ritualinius veiksmus, pavyzdžiui, giesmes, maldas, nusilenkimus, apsiplovimus, pašokimus į priekį ir atgal ir t. t.* Didesnių ar mažesnių žmonių grupių atliekamos procesijos dažniausiai einamos pėsčiomis šventykloje, aplink ją arba už jos ribų.

Enciklopediniuose straipsniuose bei įvairiuose kituose šaltiniuose³⁸, kur aptariama procesijos sąvoka, pirmiausia kalbama apie judėjimą: apie rato apėjimą (vok. *Umschreiten eines Bezirks*)³⁹, simbolinę reikšmę turintį judėjimą pirmyn⁴⁰, ritualinį judėjimą⁴¹, iškilmingą judėjimą⁴² ir t. t. Visais atvejais apie judesį kalbama kulto, šventės, iškilnių kontekste ir tai leidžia jį patį kvalifikuoti kaip ritualą.

Procesijos funkcija

Įvairūs autoriai skirtingai įvardija procesijos tikslą ir iš jos laukiamą rezultatą. Procesijos tikslas (vietos prasme) nėra itin reikšmingas – priešingai nei, pavyzdžiui, kalbant apie piligrimines keliones. Procesijos tikslas gali būti nuvesti iki šventos vietos, tačiau tai nėra esminė procesijos funkcija. Štai M. N. Ebertz kalba apie procesiją kaip apie tokį reiškinių, kuriuo siekiama pavaizduoti mitą, išvartyti nelaimės, palydėti šventybę arba prie jos priartėti, pačiam įgauti šventumo⁴³. M. Eliade kaip procesijos tikslus įvardija liudijimą, garbinamo objekto pernešimą,

³⁸ Gertz J. Ch. *Prozession I // Theologische Realenzyklopädie*, t. 27, Berlin–New York, 1997, p. 591.

Eliade M. *Prozession // The Encyclopedia of Religion*, t. 12, New York–London, 1995, p. 1.

Ebertz M. N. *Prozession // Wörterbuch des Christentums*, Zürich, 1988, p. 1009.

Prozession // Brockhausenzklopädie, 1972, Wiesbaden, p. 210.

Lang B. *Prozession I // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.]*, t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen,

p. 1754; Hoping H. *Prozession II // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.]*, t. 6, 4. Aufl.

2003, Tübingen, p. 1754-1755; Felbecker S. *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung*, Altenberge, 1995, p. 31.

Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 341.

³⁹ *Prozession // Brockhausenzklopädie*, 1972, Wiesbaden, p. 210.

⁴⁰ Ebertz M. N. *Prozession // Wörterbuch des Christentums*, Zürich, 1988, p. 1009.

⁴¹ Hoping H. *Prozession II // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.]*, t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen, p. 1754-1755.

⁴² Eliade M. *Prozession // The Encyclopedia of Religion*, t. 12, New York–London, 1995, p. 1.

⁴³ Ebertz M. N. *Prozession // Wörterbuch des Christentums*, Zürich, 1988, p. 1009.

ritualo atlikimą, pažado įvykdymą, nuopelnų įgijimą arba šventos vietos aplankymą⁴⁴. S. Felbecker procesijos funkcijas skiria pagal pasirenkamą perspektyvą: kaip į priekį nukreiptas judėjimas procesija įima praktinį tikslą: tam tikros atkarpos nuėjimą tam tikroje erdvėje; kaip organizuotas, iškilmingas judėjimas procesija yra ritualinė išraiška; kaip keletu asmenų judėjimas procesija yra socialinė akcija.⁴⁵

Procesijų klasifikacija

Šiame darbe remsiuosi B. Lango pristatyta procesijų klasifikacija pagal joms būdingą funkciją. Išskiriamos funkcionalios, teoforinės, mimetinės ir demonstracinės procesijos.⁴⁶ B. Lango teigimu, funkcionalios procesijos yra pačios dažniausios, kadangi čia kaip funkcija įvardijamas persikėlimas erdvėje, pavyzdžiui bendras krikščionių klero įžengimas į bažnyčią prieš šv. Mišias. Teoforinėms procesijoms būdingas kulto objekto arba simbolio išvedimas ir demonstravimas viešumai, pavyzdžiui, procesijos su relikvijomis Viduržemio jūros regione, kasdien šventiko atliekamas dievų statulų perkėlimas, gabenimas ir pan. Mimetinėse procesijose dalyviai tampa sakralinio žaidimo, kuriame atvaizduojamas koks nors reikšmingas istorinis arba legendinis įvykis, dalyviais, pavyzdžiui Izidės misterijose vaizduojama, kaip Izidė ieško Ozyrio ir jį suranda, Verbų sekmadienio procesija atkartoja Jėzaus įžengimą į Jeruzalę. Demonstracinės procesijos – tai masiniai judantys susibūrimai, pavyzdžiui, laidotuvių eisena, krikščionių procesijos, siekiant išmaldauti Dievo malonių (vok. *Bittprozession*), jų adresatas yra Dievas arba kuris nors šventasis. Greta šių grynų procesijos tipų B. Lango išskiria dar ir tokius mišrius tipus, kaip Dievo Kūno procesija, kadangi čia jos teoforiškumą (Ostijos nešimą monstrancijoje) papildo Katalikų Bažnyčios pasirodymas.

Dar viena šiam darbui svarbi skirtis, pristatoma J. Ch. Gertzo⁴⁷ – jis išskiria tokias procesijas, kuriomis artinamasi link dievybės ir tokias, kuriose dievybė juda kartu su visa procesija.

Procesija kaip socialinis aktas

Pristatant procesijos reiškinių paprastai konkrečiai nekalbama apie joje dalyvaujančius žmones, kadangi procesija yra grupinis veiksmas. Neįmanoma vieno asmens procesija. A. Gerhards kalba

⁴⁴ Eliade M. *Procession* // *The Encyclopedia of Religion*, t. 12, New York–London, 1995, p. 1.

⁴⁵ Pagal Felbecker S. *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung*, Altenberge, 1995, p. 34.

⁴⁶ Lang B. *Prozession I* // *Religion in Geschichte und Gegenwart* [sud. H. D. Betz ir kt.], t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen, p. 1754.

⁴⁷ Gertz J. Ch. *Prozession I* // *Theologische Realenzyklopädie*, t. 27, Berlin–New York, 1997, p. 591.

apie socialinę akciją⁴⁸, M. Eliade pažymi, kad procesija – tai “iškilmingas grupės judėjimas”⁴⁹, M. N. Ebertz kalba apie žmonių minios judėjimą⁵⁰ ir pan. E. Canetti, kalbėdamas apie masę katalikybėje, procesiją išskiria kaip nuolankiausią masės formą, kokią tik įmanoma įsivaizduoti⁵¹. M. James, nagrinėdamas vėlyvaisiais viduramžiais Anglijoje populiarių Dievo Kūno kultą ir procesijas kalba apie “social body” kūrimą⁵². M. Nürnberger⁵³, tyrinėdama susidūrimo su svetimybe ritualus, ir kalbėdama apie socialinių sluoksnių, lyčių vaidmenų ir kt. atspindžius šokių išreikštuose ritualuose, pristato tai kaip veiksmą, kuris vyksta grupėje, o ne pavieniui.

⁴⁸ Gerhards A. Prozession II // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997, p. 593.

⁴⁹ Eliade M. Prozession // The Encyclopedia of Religion, t. 12, New York–London, 1995, p. 1.

⁵⁰ Ebertz M. N. Prozession // Wörterbuch des Christentums, Zürich, 1988, p. 1009.

⁵¹ Canetti E. Masė ir valdžia, Vilnius, 2003, p. 181.

⁵² James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, No. 98. (Feb., 1983), p. 3-29.

⁵³ Nürnberger M. Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde, Wien, 2001. Prieiga per internetą: <http://homepage.univie.ac.at/marianne.nuernberger/Tanz-1.htm>.

1. Dievo Kūno šventės bei procesijos istorija

1.1 Bažnytinės procesijos

Iškilmingos šventinės eisenos rengtos dar iki krikščionybės. Religinės eisenos praktikuotos jau senovės Asirijoje, Babilonijoje, Graikijoje, Egipte ir kt. Šventajame Rašte taip pat yra vietų, iš kurių matyti, kad procesijos nebuvo svetimos ir izraelitams. Jozuės knygoje aprašomas Jericho paėmimas: “Težygiuoja aplink miestą visi jūsų kariškiai, apeidami aplink miestą vieną kartą. Taip darykite per šešias dienas. Septyni kunigai, eidami pirma Skrynios, teneša septynis avino rago trimitus. O septintą dieną, kunigams pučiant ragus, apeisite aplink miestą septynis kartus” (Joz 6, 3-4). Taip pat minima, kaip giedodami žmonės lydėjo Sandoros skrynią į Dovydo miestą. Vis dėlto bibliijiniu visų procesijų prototipu laikomas pasakojimas apie Izraelio išėjimą iš Egipto į Pažadėtąją žemę, jame išlaikyti visi procesijos elementai: išėjimas ir įžengimas, organizuotas, į stotis suskaidytas kelias.

Krikščioniškųjų bažnytinių procesijų simboliškai pradžia laikomas iškilmingas Jėzaus Kristaus įžengimas į Jeruzalę. Šis pasakojimas be didesnių skirtumų aprašytas visose keturiose Evangelijose: “Didžiausia minia tiesė drabužius jam ant kelio. Kiti kirto ir klojo ant kelio medžių šakas. Iš priekio ir iš paskos einančios minios šaukė: “Osana Dovydo Sūnui! Garbė tam, kuris ateina Viešpaties vardu! Osana aukštybėse!” (Mt 21,8-9). Jėzaus įžengimas į Jeruzalę Evangelijose pateikiamas kaip Mesijo, karaliaus atvykimas į šventąjį miestą arba kaip procesija į šventyklą (Mt 21,8-17). Tai suteikia šiam įvykiui antikos triumfo procesijos charakterį. Nors ankstyvoji bažnyčia, kaip buvo minėta, dėl sąsajų tiek su pagonišku religingumu, tiek su judaizmu į procesiją žiūrėjo su įtarumu,⁵⁴ vis dėlto krikščionybės persekiojimo laikais vykdavo laidotuvių procesijos (kita vertus, tuo metu negalėjo būti rengiamos kitokios procesijos). Giesmių ir žvakių lydimos laidotuvių procesijos į paprotyną įėjo labai anksti. Pirmą kartą procesija paminima Šv. Bazilijaus laiške (375 m.), kuris gali būti laikomas pirmuoju rašytiniu viešų krikščioniškų procesijų paminėjimu. Pirmas toks paminėjimas Vakarų Bažnyčioje priskiriamas Šv. Ambrozijui (388 m.).

Bažnytinių procesijų istorijai reikšmingos kankinių laidotuvių procesijos. Kankinių kūnai į kapus buvo lydimi su deglais, žibintais, būdavo giedamos psalmės. Nuo imperatoriaus Konstantino I laikų šios procesijos įgavo ypatingą reikšmę. Iš laidotuvių palydų išsivysčiusi šventųjų (kankinių) relikvijų pernešimo procesijų tradicija (relikvijos būdavo pernešamos iš

⁵⁴ Gerhards A. Prozession II // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997, p. 594.

tikrosios palaidojimo vietos į bažnyčią, kurioje turėdavo būti garbinamos) atskira procesijų rūšimi tapo IV a.

Nelaimių laikais buvo rengiamos litanijos⁵⁵, kuriose žmonės eidavo apsirengę atgailos mantijomis, basomis, o vėliau tiesiog apsirengę juodai. Tokios procesijos buvo vadinamos *litaniae nigrae*, tačiau jos pradžioje buvo rengiamos stichiškai. Nuo IV a. procesijos pradėtos rengti periodiškai. Dažniausiai procesijos priekyje būdavo nešamas kryžius, Evangelija, šventųjų relikvijos. Nelaimių metais tokių einamų litanijų vykdavo itin daug. Tokias litanijas sudarydavo iš septynių skirtingų bažnyčių dalyvauti šv. Mišiose Šv. Marijos Maggiore bažnyčioje išėjusios septynios procesijos: dvasininkų, pasauliečių, vyrų ir moterų vienuolių, matronų, vargetų ir vaikų.

Nuo imperatoriaus Konstantino laikų (306-337 m.m.) popiežiai ir vyskupai kaip aukšti valstybės asmenys į savo sostus katedroje taip pat buvo pradėti lydėti procesijomis. Pradedant IV a. palaipti išsivystė ir tradicija šv. Mišių metu iškilminga eisena lydėti nešamą Evangeliją arba Komuniją. Procesijos tapimas Eucharistijos ritualo dalimi datuojamos ne vėliau kaip VI a., o viešos procesijos pradėtos plačiai praktikuoti tada, kai krikščionybė tapo oficialia imperijos religija (IV a.).

Dievo Kūno šventė ir procesija

Dievo Kūno šventė, lotyniškai vadinama Corpus Christi arba Corpus Domini, o sykiu ir procesija, nėra sena krikščioniška šventė. Į bažnytinį kalendorių ji įtraukta XIII a., o Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Ispanijoje, Austrijoje, Šveicarijoje ir Vengrijoje išpopuliarėjo tik XIV a.⁵⁶ Į Lietuvą ši šventė per Lenkiją atėjo iš Vokietijos (taigi jau susiformavusi ir įėmusi kitų kraštų tradicijas), ir tai įvyko XV a.

Vienoje iš Dievo Kūno šventės atsiradimo versijų, susijusių su Romos popiežiaus Urbono IV laikais įvykusi garsiuoju Bolsenos stebuklu, pasakojama, kad vienas čekų tautybės kunigas, vardu Petras, išgyvenęs pašaukimo ir tikėjimo krizę, 1263 metais keliavo iš Prahos į Romą. Pakeliui, jau netoli Romos, Bolsenos miestelyje, jis aukojęs šv. Mišias ir meldęs, kad Dievas

⁵⁵ Senais laikais procesijos buvo vadinamos *collecta* (lot. – rinkliava; bendra malda) – šis pavadinimas nusakydavo tokios eisenos, kada tikintieji susirenka į vieną vietą ir iš jos išeina su maldomis, pobūdį. Tertulianas (II a.) žodį *processio* ir *procedere* interpretavo *išėjimo, pasirodymo viešumai* prasme, tačiau *processio* pirmiausia buvo akcentuojama *collecta* prasme, t. y. kaip žmonių susirinkimas bažnyčioje. Atgailos ar maldavimo eisena vadinosi *supplicatio* (lot. – viešas maldavimas, atgailos iškilmės), *rogatio* (lot. – prašymas, maldavimas), o tos procesijos, kur buvo giedama litanija, vadinosi – *litaniae* (lot. – litanija, maldavimas, malda).

⁵⁶ Browe P. Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter, Rom, 1967, p. 95 ir kt. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 202.

sustiprintų jo tikėjimą. Šv. Mišių metu įvykęs stebuklas: iš konsekruojamos Ostijos pradėjęs lašėti kraujas. Tačiau literatūroje dažniausiai minimas kitas, tiesa, maždaug puse šimtmečio anksčiau, 1209 m., įvykęs stebuklas, su kuriuo siejama Dievo Kūno šventės atsiradimo istorija. Pasakojama apie Dievo apsireiškimą augustijonių vienuolei Julijonai Mont-Kornilonai iš Liuticho; jai pasirodė švytintis mėnulio apskritimas su jame žiojėjančia juoda skyle: “apparuit ei luna in suo splendore, cum aliquantula tamen sui sphaerici corporis fractione”⁵⁷. Julijona suprato tai kaip Dievo siųstą ženklą, kad liturginiuose metuose trūksta šventės Eucharistijos sakramento garbei.⁵⁸

Tuo metu vykę debatai apie Dievo buvimą Eucharistijos duonoje ir ši XIII a. pr. įvykusi augustijonių vienuolės Julijonos Mont-Kornilonos vizija sudarė tinkamas istorines-teologines sąlygas įvesti tokią šventę. Atspirties tašku šiai Dievo Kūno šventei Evangelijoje laikyti Jėzaus Kristaus per Paskutinę vakarienę prieš kančią apaštalams pasakyti žodžiai: „Jei nevalgysite žmogaus Sūnaus kūno ir negersite jo kraujo, neturėsite savyje gyvenimo. Kas valgo mano kūną ir geria mano kraują, tas turi amžinąjį gyvenimą, ir aš jį prikelsiu paskutinę dieną.“ (Jn 6,53-54) Dievo Kūno šventė pradėta švęsti 1246 m. Lježo vyskupijoje, o 1264 m. popiežius Urbonas IV (beje, buvęs Liuticho archidiaconas) bule “Transiturus de hoc mundo” nurodė šią dieną švęsti visoje Bažnyčioje, apie 1312 m. tai patvirtino popiežius Klemensas V.⁵⁹

Šioje vietoje svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ši šventė buvo įvesta tryliktame amžiuje, taigi kaip tik tuo metu, kai, kaip žinia, krikščioniškame Vakarų pasaulyje ėmė svyruoti tikėjimas realiu, tikrovišku Kristaus buvimu Eucharistijoje, kitaip tariant, tikėjimas, kad Jėzaus per Paskutiniąją vakarienę pašventinta duona ir vynas yra jo Kūnas ir Kraujas. Taigi tuo metu įvesta šventė turėjo sustiprinti tikėjimą Eucharistija, tikėjimą, kad perkeistoje duonoje Kristaus Kūnas⁶⁰ esti realiai (o ne vien simboliškai). Jeigu anksčiau būdavo drovimasi žiūrėti į šventybę ir dėl savo nevertumo priimti Eucharistiją, tai šiame etape, priešingai, pasireiškė poreikis ją išvysti savo

⁵⁷ Ten pat, p. 71. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 181.

⁵⁸ Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, p. 107; Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 180-181; Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 108 ir t. t.

⁵⁹ Devintinės // Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 4, 2003, 653-654 p.

⁶⁰ Vokiečių kalboje Dievo Kūno šventė vadinama šiandien keistą skambesį įgavusiu pavadinimu “Fronleichnamfest” (sen. vok. *Frô+ Lihinnamo* – “Viešpats” + “[gyvas]kūnas”). Žodis *Leichnam* šiuolaikinėje vokiečių kalboje reiškia “lavonas”, tačiau būtent tokią prasmę šis žodis įgavo tik XVII a. Iki tol jis reiškė “gyvą kūną”. Dar Martynas Liuteris žodį *Leichnam* kai kuriose vietose vartoja šia senąja prasme. Taigi *Fronleichnam* reiškia “(gyvas) Dievo Kūnas”.

akimis⁶¹. Taigi tokios šventės, o sykiu ir jos procesijos įvedimą įtakojo tam tikros susiklosčiusios aplinkybės: pirmiausia, augantis noras savo akimis matyti konsekruotą Ostiją ir silpstantis tikėjimas (galima daryti prielaidą, jog dėl apčiuopiamo šventybės patyrimo stygiaus) realiu Kristaus buvimu Eucharistijoje bei atsiradęs Eucharistinės duonos poreikis žmonėms, kurie dėl ligonių slaugymo negalėdavo dalyvauti šv. Mišiose^{62, 63}.

Tačiau grįžkime prie procesijos⁶⁴. Minėtoje popiežiaus Urbono IV bulėje “Transiturus de hoc mundo” nebuvo numatyta įvesti procesijos Dievo Kūno šventei. Kalbant apie pastarąją, verta paminėti, kad, nors popiežius Urbonas IV šią šventę įtvirtino visos Bažnyčios mastu, dar kuri laiką užtruko – tai nulėmė ankstyva popiežiaus Urbono IV mirtis –, kol ši šventė įsitvirtino bažnytiniuose metuose. Vis dėlto, nepaisant pastangų, šventė nesusilaukė didelio pasisekimo⁶⁵. Situacija pasikeitė XIII a. pab. šią dieną įvedus procesiją.⁶⁶ Pagal popiežiaus Urbono IV potvarkį, šioje procesijoje turi būti giedami eucharistiniai himnai, ypač parašytieji šv. Tomo Akviniečio⁶⁷.

Pirmosios Dievo Kūno procesijos greičiausiai vyko aplink bažnyčias ir galbūt kapinėse, pradžioje be tikinčiųjų palydos⁶⁸. Tikinčiųjų išitraukimą į procesiją varžė tam tikras drovumas, savo nevertumo suvokimas, pirmiausia reikėjo apsibrasti su mintimi, kad galima į viešumą išnešti Švenčiausiąjį Sakramentą.

Pirmoji Dievo Kūno procesija surengta 1277 m. Kelne ir XIV-XV a. pamažu išplito po Europą⁶⁹. Dievo Kūno procesija buvo paskelbta visuotine, kai popiežiai Martynas V (1417-1431) ir Eugenijus IV (1431-1447) už dalyvavimą joje suteikė atlydus. Tai pirmoji tik popiežiaus

⁶¹ Gebhard T. Fronleichnamsprozession // Eucharistia. Deutsche eucharistische Kunst. Offizielle Ausstellung zum eucharistischen Weltkongress München 1960, München, 1960, p. 29. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 177.

⁶² Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 176.

⁶³ Tokia brolija, kuri lydėdavo ligoniams nešamą Švč. Sakramentą Lietuvoje paplito XVII a. Ji vadinosi Švč. Sakramento (*Corporis Christi*) brolija. Jos nariai taip pat dalyvaudavo iškilmingose Dievo Kūno procesijose. Žinoma, kad ji veikė Vilniuje prie Šv. Jonų bažnyčios ir daugelio Žemaitijos šventovių. Pgl. Matuškaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, p. 8.

⁶⁴ Pasak J. Vaišnoros, Dievo Kūno procesijos greičiausiai išsivystė iš nuo seno kai kuriuose kraštuose didesnių švenčių metu rengiamų procesijų prieš šv. Mišias, pvz. Anglijoje benediktinai rengdavo procesijas su Švč. Sakramentu Verbų sekmadienį jau XI a. Nuo XII a. kai kur išgalėjo paprotys nešti Švč. Sakramentą procesijoje bažnyčios viduje, o įvedus Dievo Kūno šventę, netrukus pradėtos rengti procesijos su Švč. Sakramentu. Pgl. Ks.S.G. Bože Cialo – Podr. Encykl. Kościelna, t. 5-6, 1905, p. 102-103. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 133.

⁶⁵ XIII a. pab.-XIV a. pr. dokumentuose Dievo Kūno šventė dar neturi jokio specifinio pavadinimo. Pirmą kartą kaip *Festum sanctissimi corporis* ji įvardijama popiežiaus Urbono IV laiške ir 1288 m. Liuticho sinode paskelbiama kaip *Festum eucharistiae*.

⁶⁶ Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, p. 106.

⁶⁷ Ks.S.G. Bože Cialo – Podr. Encykl. Kościelna, t. 5-6, 1905, p. 102-103. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 133.

⁶⁸ Nußbaum O. Die Aufbewahrung der Eucharistie, Bonn, 1979, p. 142. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 199.

⁶⁹ Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, p. 105.

autoritetu įvesta šventė.⁷⁰ Oficialiuose Romos raštuose apie šią procesiją pirmą kartą užsimenama 1600-ųjų “Caeremoniale Episcoporum” ir 1614-ųjų “Rituale Romanum”⁷¹. Netrukus buvo išleistas papildymas, kad Dievo Kūno procesija turi būti rengiama kiekviename mieste. Naujosios šventės ir jos procesijos svarbą iliustruoja toks pavyzdys: Romoje tuo metu Popiežiaus rūmai buvo ne Vatikane, bet prie Laterano Šv. Jono bazilikos, kuri ir šiandien tituluojama Romos vyskupo katedra. Būtent Laterano bazilikoje būdavo aukojamos Dievo Kūno šventės šv. Mišios, o po šv. Mišių popiežiaus vadovaujama procesija patraukdavo į netoli esančią Didžiąją Švč. Mergelės Marijos baziliką. Specialiai Dievo Kūno procesijoms buvo nutiesta nauja gatvė, tiesia linija jungianti dvi bazilikas – iki mūsų dienų išlikusi Via Merulana⁷².

Dievo Kūno šventė ir procesijos visoje Lietuvoje šiame darbe nebus aptariamoms, bus apsistojama ties Vilniaus pavyzdžiu. Apie Dievo Kūno procesijas Lietuvoje trumpai galima pasakyti tiek, kad jos buvo labai populiarios. Be dvasininkijos, tikinčiųjų jose dalyvaudavo ir Lietuvos valstybės vadovai, kariuomenės karininkai, įvairių organizacijų atstovai. Visos Lietuvos bažnytkaimiuose ir miestuose į Dievo Kūno – nors Lietuvoje kur kas dažnesnis pavadinimas Devintinės⁷³ – oktavos (aštuoniadienio) paskutiniąją procesiją visada suplaukdavo didelės minios žmonių. Kaip nurodo Visuotinė lietuvių enciklopedija “Lietuvoje per Devintines bažnyčios puošiamos lauko žolių, medžių lapų vainikais, berželiais (rečiau ažuoliukais). Paskutinę Devintinių dieną bažnyčiose šventinami žalumynai. Anksčiau juos naudodavo gydymui, kišdavo į pastogę, kad žaibas netrenktų, jais aprūkydavo mirusįjį. Piemenys vainikuodavo karves. Liaudiškuose Devintinių papročiuose vyrauja skaičius 9 (pindavo po 9 vainikus, kepavo 9 pyragėlius).”⁷⁴

⁷⁰ Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 108.

⁷¹ Auf der Maur H. Feiern im Rhythmus der Zeit. Herrenfeste in Woche und Jahr, Regensburg, 1983, p. 203. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 202.

⁷² Dievo Kūno procesijos šia gatve eidavo kasmet iki 1870-ųjų, t. y. Italijos suvienijimo ir popiežių pasaulietinės valdžios pabaigos metų. Dievo Kūno procesijų tradiciją Romos Merulana gatve 1979 m. atgaivino popiežius Jonas Paulius II.

⁷³ Devintinėmis ši šventė vadinama todėl, kad ji švenčiama praėjus devynioms savaitėms po Šv. Velykų. Devintinės paprastai švenčiamos tarp gegužės 25 ir birželio 23 dienos.

⁷⁴ Devintinės // Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 4, 2003, 653-654 p.

2. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XV a. pab.-XX a. pr.

“Davei prieš mirsiant dovaną naują –
Mums savo tikrą Kūną ir Kraują.”⁷⁵

“Eina, eina Atpirkėjas,
Ein neklystantis Teisėjas.
Prieš šį amžių Karalių
Pulkim visi ant kelių.”⁷⁶

“[...] su žibintais rankose kiekvieno būrio priekyje einantieji vaizdavo tam tikras scenas: vieni buvo aprenkti šventųjų pranašų drabužiais, prieš juos nešė ašutines ir ietis – kankinių ženklus. Kiti buvo aprenkti baltais ilgais drabužiais ir vaizdavo atgailaujančius. Dar kiti buvo papuošti auksu siūtais ir brangakmeniais išsiuvinėtais sparnais, jie vaizdavo dangaus angelus. Šie ėję taip ramiai, kad iš tikrųjų atrodė panašūs į dvasias. Paskui šias scenas sekė ilgos eilės poromis sustatytų studentų. Procesijos viduryje buvo nešamas didelis auksinis kryžius, puoštas deimantais, išpūdingai žėrinčiais saulėje. Neįprastą spalvingą reginį stebėjo jo puošnumu ir dalyvių giesmėmis sužavėti vilniečiai, kurių tarpe būta ir daug kitatikių. Iš abiejų pusių procesiją lydėjo didelės žmonių minios: “katalikai, žydai su žmonomis ir vaikais, rusai, totoriai, protestantai; kas gyvas, metę darbą ir užsiėmimą, subėgo žiūrėti procesijos. Paklausti jie kalbėjo: “Atėjome pažiūrėti, kaip katalikai garbina savo Dievą”⁷⁷.⁷⁸

Visos šios trys citatos vienaip ar kitaip susijusios su Dievo Kūno procesija: pirmosios dvi yra iš šios procesijos metu giedamų giesmių, mums liudijančių Katalikų Bažnyčios tikėjimą į Eucharistinėje duonoje įsidabartinusį Kristų bei tai, kad procesijoje nešant šią konsekruotą Ostiją kartu su tikinčiųjų minia eina ir pats Dievas. Trečioji citata mums byloja apie Dievo Kūno procesijai teikiamą reikšmę, pastangą puošnumu ir prabanga pranokti kitus renginius, tačiau iš šių citatų aiškėja dar ir tai, kad *kažkas šioje procesijoje turi būti parodyta*.

Dievo Kūno procesijoje yra rodoma, demonstruojama dievybė, Švč. Sakramentas, tad šioje dalyje klausiu: jeigu Švč. Sakramento demonstravimas nėra savitikslis veiksmas, kokią žinią neša, ką išreiškia ir į ką nukreiptas šis aktas? Atsakymo į šį klausimą ieškosiu pasitelkdama Vilniaus Dievo Kūno procesijų pavyzdį.

⁷⁵ Dievo kūno šventėje giedamos giesmės, Kauno arkikatedros bazilikos Vikarų kolegijos leidinys, nr. 51, 1936, p. 4.

⁷⁶ Ten pat, p. 5.

⁷⁷ Rostowski S. Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem, 1877, p. 147-148.

⁷⁸ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 134.

2.1 Vilniaus Dievo Kūno procesijos iki atvykstant jėzuitams

XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra dar viduramžiška⁷⁹. XVII a. kultūra dar taip pat alsuoja viduramžių dvasia, tačiau tuo metu Lietuva jau yra viena iš tų šalių, kuriose aktyviai naudojamos formos, atsiradusios Italijos, Olandijos, Flandrijos baroko kultūroje, ypač mene. Taigi XVII a. Lietuvoje jau galima užčiuopti baroko užuomazgų.

Viena pagrindinių priežasčių, kodėl šioje vietoje kalbama apie baroką, yra ta, jog Lietuvos baroko pradžių ženklina jėzuitų atvykimas ir jų veikla. O būtent baroko pradžioje ir būtent jėzuitų dėka Lietuvoje išsiplėtė Dievo Kūno šventės procesijos, nors, kaip matysime vėliau, šios procesijos Vilniuje rengtos dar iki atvykstant jėzuitams.

Teatralizuotos procesijos tapimas pagrindine bažnytinių renginių forma⁸⁰, o Dievo Kūno šventei skirtos eisenos, rengiamos šventės oktavoje arba oktavos sekmadienį iš katedros, tapimas pagrindine vieša procesija⁸¹ sietinas su jėzuitų akademine veikla⁸² Vilniuje, tačiau jau iš “1467 m. provincijos statutų sužinome, kad šalia didžiosios bendros procesijos bernardinai dar savo vienuolynų rajone rengdavo Dievo Kūno procesijas, nes tuose statutuose nurodoma, kaip tas procesijas tvarkyti, kokiais drabužiais apsirengti ir kaip Švč. Sakramentą išstatyti”⁸³. Išlikę istoriniai šaltiniai neteikia informacijos apie tai, kada Vilniuje ar apskritai Lietuvoje pradėtos rengti Dievo Kūno procesijos, žinomas tik tas faktas, kad jos egzistavo dar iki jėzuitų atvykimo. Galbūt tai, kad Dievo Kūno kultas ir Dievo Kūno procesijos išpopuliarėjo būtent jėzuitų dėka, ir

⁷⁹ Pasak I. Vaišvilaitės, Lietuvoje aiškaus renesanso kultūros klodo nebuvo. Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 7.

⁸⁰ S Šarkauskienė S. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas* (Sacra Lithothesis): žanro problema // Literatūra, 2004, 46(3), p. 93.

⁸¹ Pasak L. Griciūtės, iš istorinių šaltinių galime spręsti, kad “Vilniuje procesijos vykdavo dažnai ir įvairiomis progomis. Be aplink atskiras bažnyčias rengiamų sekmadieninių procesijų, jos periodiškai kiekvienais metais vykdavo ir miesto gatvėmis. J. Kurčevskis mini 12 pagrindinių katedros iškilmių su procesijomis po miestą [Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym rozwoju, t. 1-3, Wilno, 1910-1916; J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych., Wilno, 1912]: 1. Šv. Kazimiero garbei skirtos iškilmės (kovo 4 d.). 2. Šv. Morkaus dienos procesija (balandžio 25 d.). 3. Kryžiaus dienų procesijos (trys dienos prieš Šeštines). 4. Dievo Kūno procesija (devintas sekmadienis po Velykų). 5. Švč. M. Marijos Vardo diena skirta procesija (rugsėjo 12 d.). 6. Šv. Juozapato dienos procesija (rugsėjo 26 d., anksčiau lapkričio 12 d.). 7. Šv. Kazimiero palaikų perkėlimo dienos procesija (paskutinis rugpjūčio sekmadienis). 8. Chodkevičiaus pergalei prieš turkus prie Chotino paminėti skirtos iškilmės (spalio 10 d.). 9. Šv. Stanislovo (gegužės 8 d.) ir Šv. Vladislavo (birželio 27 d.) dienos procesijos. 10. Šv. Stanislovo palaikų perkėlimo iškilmės (rugsėjo 27 d.). 11. Katedros pašventinimo dienos procesija (dvidešimtas sekmadienis po Žolinės). 12. Šv. Nepomuko dienos procesija (gegužės 16 d.). Tačiau išskyrus Dievo Kūno, visų kitų dažnai vykusių procesijų aprašymų nėra išlikę.” [Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 343]

⁸² Procesijos prie jėzuitų akademinės veiklos priskirtos kaip vienas pagrindinių parateatrinų renginių ir buvo svarbi jėzuitų mokyklinio teatro dalis.

⁸³ Kantak K. *Zycie wewnętrzne Bernardinów w dobie przedreformacyjnej*, t. 10, 1929, p. 342. Iš: Gidžiūnas V. Bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a. // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai, t. 9, Roma, 1982, p. 84.

įvelia sumaištis į Dievo Kūno procesijų atsiradimo Vilniuje datavimą: skaitant su šia tema susijusius darbus tenka susidurti su teiginiu, kad jėzuitų 1586 m. surengta Dievo Kūno procesija buvo pirmoji Vilniuje surengta Dievo Kūno procesija, t. y. neužakcentuojamas faktas, kad čia turima omenyje jėzuitų surengta procesija, o ne kad toji procesija apskritai buvo pirmoji. Aiškumo įneša bernardinų gyvenimo ir veiklos Lietuvoje tyrėjo V. Gidžiūno paminimas faktas, kad “kai kada tokios procesijos (Dievo Kūno, - aut. past.) Vilniuje būdavo ruošiamos iš katedros į bernardinų bažnyčią. Vyskupui leidus, tokia procesija Vilniuje vyko jau 1525 m.: “Antai Vilniaus katedros kapitula, vyskupui sutinkant, 1525 m. nutarė, kad Dievo Kūno procesija būtų daroma į bernardinų bažnyčią”⁸⁴.⁸⁵ Taigi iš šių statutų datos matyti, kad Dievo Kūno procesijos Vilniuje buvo rengiamos daug anksčiau negu į Lietuvą atvyko jėzuitai, o jų 1586 m. surengta iškilminga procesija išsiskyrė tuo, kad buvo kaip niekada anksčiau įspūdinga. Nors, pasak L. Griciūtės, iš tiesų masiniu reiškiniu ši procesija tapo tik XVII a.

J. Vaišnoros teigimu, nėra abejonių, kad pirmosiose Lietuvos bažnyčiose buvo rengiamos sekmadieninės ir šventėms skirtos procesijos, nes tuo metu, kai Lietuva priėmė krikštą, jos buvo visuotinai žinomos ir populiarios visoje Bažnyčioje⁸⁶. Dievo Kūno šventė Lietuvoje oficialiai įtvirtinta po 1559 m. įvykusio Petrikavo sinodo, kuriame buvo nutarta, kad ši šventė būtų įvesta visoje Lietuvos-Lenkijos valstybėje ir būtų švenčiama visur, kur iki tol nebuvo švenčiama,⁸⁷ taigi, nors ir neturint tikslių faktų, galima numanyti, kad sinodui nusprendus įvesti Dievo Kūno šventę visuotiniu mastu, “visur, kur iki tol nebuvo švenčiama”, sykiu (remiantis kitų katalikiškų kraštų pavyzdžiu) buvo visuotiniu mastu įvesta ir Dievo Kūno procesija.

Kalbant apie Vilnių, panašu, kad minėtasis Petrikavo sinodo potvarkis jį turėjo mažai liesti, kadangi iš 1527-1528 m. Vilniaus vyskupijos nutarimų galima spręsti, jog XVI a. pr. Dievo Kūno kultas čia netgi pernelyg išsiplėtė, o Eucharistinės procesijos tapo beveik kasdieniniu reiškiniu⁸⁸. Atsižvelgdamas į tai, kad piktnaudžiaujama pernelyg dažnomis ir prietaringomis ceremonijomis ir taip yra nupiginamas Švč. Sakramentas bei tikėjimas, minėtuose nutarimuose vyskupas liepia sumažinti sukasdienėjusių iškilmių skaičių: “Norėdami užbėgti už akių tokiam nenaudingam ir neapgalvotam dalykui bei trokšdami grąžinti tikinčiųjų sielas į senąjį ir tvirtą tikėjimą, nurodome visiems tiek Vilniaus mieste, tiek ir visoje mūsų vyskupijoje dažnai tokio pobūdžio procesijas lankantiems (išskyrus Kristaus Kūno oktavą), kad plačiai tiek viešų, tiek nuolatinių nešvęstų ir nedalyvautų anksčiau, nei bus pateikti apaštalinio laiško ar

⁸⁴ Kurczewski J. Kościół Zamkowie, t. 3, p. 27.

⁸⁵ Gidžiūnas V. Bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a. // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai, t. 9, Roma, 1982, p. 84.

⁸⁶ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 134.

⁸⁷ Ten pat, p. 133.

⁸⁸ Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

legatų nurodymai”⁸⁹. Tai lėmė, kad XVI a. pr. buvo uždrausta išnešti Švč. Sakramentą už bažnyčios ribų per kitas procesijas, išskyrus Dievo Kūno iškilmių metu⁹⁰. Tą patį faktą, tik minėdamas kitą Vilniaus sinodo datą, 1526 m., nurodo ir J. Vaišnora, teigdamas, kad “procesijos su Švč. Sakramentu buvo rengiamos ir anksčiau, tik aplink bažnyčias, nes 1526 m. įvykęs pirmasis Vilniaus sinodas uždraudė rengti tokias eucharistines procesijas aplink bažnyčias Vilniuje, išskyrus Dievo Kūno šventėje. Kitais atvejais ir kitose šventėse reikėjo gauti ypatingą vyskupo leidimą⁹¹”.⁹²

Tačiau procesijas (tiek Dievo Kūno, tiek kitas), kaip jau ne kartą minėta, labiausiai išpopuliarino jėzuitai. Dievo Kūno šventės iškilmės, sykiu ir procesijos Lietuvoje, o ypač Vilniuje buvo labai didelės ir tarp visų kasmetinių švenčių didžiausias dėmesys buvo skiriamas būtent joms⁹³ - kaip ir daugelyje Vakarų Europos šalių. Tai lėmė galbūt ta aplinkybė, kad Lietuvoje Dievo Kūno procesijas jėzuitai rengdavo remdamiesi savo ordino tradicijomis, kurios, savo ruožtu, buvo susiklosčiusios Vakarų Europos patirties pagrindu ir jau nuo pat pirmųjų Vilniaus akademijos veiklos dešimtmečių buvo itin iškilmingos, joms buvo skiriamas didžiulis dėmesys.⁹⁴ Dievo Kūno procesijoms vyskupo laiškuose būdavo netgi specialus skirsnis.

2.2 Demonstruojant kovoti, mokyti, įtikinti

Kaip žinia, Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus 1569 m. pakviesti iš Lenkijos jėzuitai kartu atsinešė griežtai organizuotą ir jau nusistovėjusią pasaulietinės ir religinės edukacijos sistemą ir pradėjo aktyvią ir gana sėkmingą kovą su reformacija. Jie siekė įtvirtinti katalikybę plačiuose visuomenės sluoksniuose. Pasak I. Vaišvilaitės, “kontrreformacijos judėjimas Lietuvoje siekė ne tik nuslopinti paplitusias čia reformacijos (daugiausia kalvinizmo) idėjas. To judėjimo vadovai kėlė sau daug platesnius uždavinius, dažnai nesutapčius su pagrindine kontrreformacijos kryptimi kitose Europos šalyse.”⁹⁵ Remdamasi A. Bumblausku I. Vaišvilaitė teigia, kad “svarbiausias šio judėjimo tikslas Lietuvoje buvo christianizacija ir katalikybės įtvirtinimas plačiuose gyventojų sluoksniuose, kurie dažnai dar tikėjo senaisiais pagoniškais dievais, laikėsi paprotinės teisės ir senosios etikos, amžininkų vadinamos bendru vardu –

⁸⁹ Sawicki J. *Concilia Poloniae: źródła i studia krytyczne*, t. 2, Warszawa, 1948, p. 124. Iš: Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

⁹⁰ Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

⁹¹ Kurczewski J. *Kościół Zamkowy*, Wilno, 1908, I, p. 30.

⁹² Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 134.

⁹³ Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

⁹⁴ Trilupaitienė J. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, 1995, Vilnius, p. 117.

⁹⁵ Vaišvilaitė I. *Baroko pradžia Lietuvoje* // *Dailė*, Vilnius, 1995, p. 18.

stabmeldyste [Bumblauskas A., p. 57⁹⁶].”⁹⁷ Siekdama sugriauti valstiečių pagonišką pasaulėžiūrą Katalikų Bažnyčia ėmė Lietuvoje plėsti parapijų tinklą, statyti naujas bažnyčias ir skatino galutinį Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų susiformavimą. Kontrreformacija dvasinę Lietuvos kultūrą veikė tiesioginiu būdu per lavinimo sistemą ir bažnytinių nuostatų sklaidą. XVI a. švietimo srityje aktyviai darbavosi jau minėtas Jėzuitų ordinas. Jėzuitai buvo katalikiškos reformos permainų skeidėjai. Atvykę į Vilnių jie pradėjo aiškinti katekizmą, sakyti pamokslus ir rengti viešus katalikų ginčus su kitatikiais, vadinamuosius disputus. Jėzuitai katalikų tikėjimą skeidė ne tik žodžiu, bet ir raštu: patys rašė, vertė knygas ir jas spausdino.⁹⁸ Jų atėjimas į Lietuvą reiškė religinio ir kultūrinio gyvenimo atgimimą ir suklestėjimą.

Tačiau vien disputų, knygų ir pamokslų katalikybei skeisti neužteko, juk tuo metu retas kas iš prastuomenės mokėjo skaityti. Efektyviausias būdas pritraukti žmones buvo vaizdumas, pavyzdžiui, procesijos su gyvaisiais paveikslais, vėliavomis ir pan. Jėzuitai, atvykdami į vėliau Lietuvos jėzuitų provincijai priklausiusias Braunsbergo ir Pultusko kolegijas ir pradėdami savo veiklą Vilniuje, jau atsinešė iš Vienos, Romos ir kitų Europos kraštų mokyklinio teatro patyrimą. Jėzuitų vadovai gerai suprato, kokia paveiki priemonė auklėjimui yra teatras. Pultuske jau 1566 m. ir vėlesniais metais per Dievo Kūno šventę buvo atliekami dialogai Švč. Sakramento garbei.⁹⁹ Procesijas jėzuitai priskyrė prie akademinės veiklos: “Akademinės veiklos srityje dažniausiai fiksuojami egzaminų laikymai, tezių gynimai, mokslinių laipsnių teikimai, disputai, akademijų (t.y. užklasinių būrelių) veikla, teatro renginiai, procesijos.”¹⁰⁰ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis patvirtina, kad per Dievo Kūno šventę nuolat buvo rodomi mokykliniai vaidinimai¹⁰¹.

Iki mūsų dienų išliko nemažai XVI a. pabaigoje bei XVII a. vykusių Dievo Kūno procesijų aprašymų. Didžiulį įspūdį amžininkams paliko pirmoji 1586 m. Vilniuje jėzuitų surengta Dievo Kūno procesija, kurioje dalyvavo jų mokyklų studentai.¹⁰² Apie šią iškilnę žinių teikia Romoje saugoma jėzuitų ataskaita, kurios išrašą paskelbė V. Rezanovas¹⁰³. Procesijos dalyviai buvo suskirstyti į keturis atskirus būrius, kurių kiekvienas turėjo savo giesmininkus,

⁹⁶ Bumblauskas A. Renesanso Lietuvoje ir nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi klausimu // Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų darbai, Vilnius, t. 12, p. 47-86.

⁹⁷ Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 18.

⁹⁸ Gričiūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 107.

⁹⁹ Rabikauskas P. Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai, Vilnius, 2002, p. 396.

¹⁰⁰ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, p. XII.

¹⁰¹ Okoń J. Teatr Akademii Wileńskieij w czasach Sarbiewskiego // Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga. Vilnius, 1995, spalio 19-21, p. 261-287. Iš: Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, p. XIV.

¹⁰² Matuškaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, p. 5.

¹⁰³ Rezanov V. I. K. K istoriji ruskoj dramy. Ekskurs v oblastj teatra jezuitov. Nežin, 1910, p. 299. Iš: Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 117.

giedančius skirtingas giesmes¹⁰⁴. Lietuvos jėzuitų provincijos istorikas Stanislovas Rostovskis (1756-1760)¹⁰⁵ rašo, kad jie giedojo taip puikiai, kad Vilniuje ir visoje Lietuvoje dar niekas nebuvo girdėjęs taip giedant.¹⁰⁶ Eisenos dalyviai buvo aprenkti specialiai šiai progai pagamintais ilgais įvairiaspalviais apdarais, “su žibintais rankose kiekvieno būrio priekyje einantieji vaizdavo tam tikras scenas: vieni buvo aprenkti šventųjų pranašų drabužiais, prieš juos nešė ašutines ir ietis – kankinių ženklus. Kiti buvo aprenkti baltais ilgais drabužiais ir vaizdavo atgailaujančius. Dar kiti buvo papuošti auksu siūtais ir brangakmeniais išsiuvinėtais sparnais, jie vaizdavo dangaus angelus. Šie ėję taip ramiai, kad iš tikrųjų atrodė panašūs į dvasias. Paskui šias scenas sekė ilgos eilės poromis sustatytų studentų. Procesijos viduryje buvo nešamas didelis auksinis kryžius, puoštas deimantais, išpūdingai žėrinčiais saulėje. Neįprastą spalvingą reginį stebėjo jo puošnumu ir dalyvių giesmėmis sužavėti vilniečiai, kurių tarpe būta ir daug kitatikių. Iš abiejų pusių procesiją lydėjo didelės žmonių minios: “katalikai, žydai su žmonomis ir vaikais, rusai, totoriai, protestantai; kas gyvas, metę darbą ir užsiėmimą, subėgo žiūrėti procesijos. Paklausti jie kalbėjo: “Atėjome pažiūrėti, kaip katalikai garbina savo Dievą”¹⁰⁷.”¹⁰⁸ Eiseną traukė vainikais, žalumynais, gėlėmis ir brangiais audiniais išpuoštomis gatvėmis¹⁰⁹, o sustojus garsiausi pamokslininkai sakė pamokslus. S. Rostovskis netgi užfiksavo, kad po tos pirmosios Dievo Kūno iškilmingos procesijos daugybė jaunuolių metė protestantų mokyklą ir įstojo į jėzuitų vadovaujamas mokyklas. Panašias procesijas jėzuitai rengė ir kitais metais.¹¹⁰

Taigi vaizdingos, puošnios ir ritualizuotos procesijos tapo viena populiariausių katalikybės skleidimo ir įtvirtinimo priemonių.¹¹¹

Jėzuitai į Lietuvą atvyko netrukus po 1545-1563 m. vykusio Tridento susirinkimo. Tridento susirinkimo nutarimai turėjo didelės įtakos kontrreformacijos veikėjų požiūriui į įvairius dalykus. Pavyzdžiui požiūrį į meną kontrreformacijos veikėjai grindė Tridento susirinkime naujai aktualizuota Grigalijaus Didžiojo teze apie meną kaip Bibliją neraštingiesiems¹¹². Kadangi Tridento susirinkimo nutarimai Lietuvos ir Lenkijos valstybėje buvo priimti 1572 m. (nors plačiau jie buvo aptariami vėlai – tik 1621 m.), kaip matėme, šis

¹⁰⁴ Matušakaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, p. 5.

¹⁰⁵ Jovaiša L. Gyvenimas Vilniaus jėzuitų procesų namuose // LKMA, 2004, t. 25, p. 321.

¹⁰⁶ Rostowski S. Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem. 1877, p. 147-148. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 134.

¹⁰⁷ Rostowski S. Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem. 1877, p. 147-148.

¹⁰⁸ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 134.

¹⁰⁹ Matušakaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, p. 5.

¹¹⁰ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 134.

¹¹¹ Gričiūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 107.

¹¹² Male E. L'art religieuse de la fin du XVII sciecle, du XVIII sciecle. Etude sur l'iconographie apres le concile de Trente. Italie-France-Espagne-Flandres. 2-me ed. Paris. Colin. 1951, p. 6-27. Iš: Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 20.

požiūris kontrreformacijos veikėjų nuostatose ėmė reikštis jau labai anksti – procesijas jėzuitai laikė galinga, tikinčiuosius sutelkiančia priemone kovoje su reformacija, todėl jie neretai jas paversdavo teatralizuotais renginiais, įgavusiais labai efektingą pavidalą. Štai ikonoklastinės protestantizmo idėjos lenkų pamokslininko Vujeko kritikuojamos tokiais žodžiais: “Šiame pasaulyje žmogus negali apie nieką galvoti be mintinio vaizdinio, kurį jis įsivaizduoja ir savo galvoje sukuria”¹¹³. Kontrreformacija laikė vaizduojamąjį meną simboliškai aukštesniųjų idėjų išraiška. Kardinolo B. Paleočio knygoje “Apie sakralinius ir pasaulietinius atvaizdavimus” (1582 m.) suformuluotas pažiūras pirmiausia išreiškė jėzuitas V. Bartoševskis. Jis buvo vienas aktyviausių Vilniaus teatrinių procesijų su gyvaisiais paveikslais organizatorių. Tokių procesijų būtinumą jis grindė tokiais žodžiais: “Jos [procesijos] yra pavyzdys ir vaizdinys paprastiems žmonėms, kurie, žiūrėdami ir stebėdamiesi, klausia išmintingųjų: “Ką tai galėtų reikšti?”; šitokiu būdu jie mokosi tikėjimo paslapčių, išganymui būtinai reikalingų.”¹¹⁴ Iš šios citatos aiškėja V. Bartoševskio pateikiama sistema – “vaizdas-žodis”, kur vaizdo vaidmenį procesijoje atlieka gyvasis paveikslas. Taigi kontrreformacijos veikėjams menas yra ne estetinis reiškinys, o tik simbolinė forma, kuri negali būti “be turinio”, t. y. “vaizdinys neatskiriamas nuo jo paaiškinimo”.¹¹⁵ Pasak I. Vaišvilaitės, kontrreformacijos veikėjų pastangą jungti vaizdą ir žodį reikėtų aiškinti embleminiu pagrindu,¹¹⁶ emblema suprantant kaip alegorinio vaizdo ir teksto sujungimą į vieną struktūrą, o emblemos ikonos atitikmeniu laikant minėtuosius vadinamuosius gyvuosius paveikslus – tam tikras alegorines kompozicijas, kurios būdingos ne vien tokiems nesceniniams veikalams kaip procesijos (arba, pavyzdžiui, inscenizacijos), bet ir sceniniams veikalams¹¹⁷. Taigi kontrreformacijos dėka Lietuvoje šaknis įleido embleminis mąstymas, o embleminis mąstymas, kaip minėta, ypatingas tuo, jog *vaizdas yra suvokiamas kaip ženklas*.

Įsigalint protestantizmui Lietuvoje buvo pradėjęs silpti tiek Marijos, tiek Švč. Sakramento kultas, o sykiu ir procesijų praktikavimas. Pirmajame 1570 m. protestantų giesmyne “Giesmes Chrikschioniskas” Aleksandras Rodūnietis, išvertęs eucharistinį himną “Pange lingua gloriosi”, į vertimo tekstą įterpė tris naujus, protestantišką mokymą atspindinčius posmus, kurių vienas skamba taip: “Klauskit kožnas popiežiškį,/ Jog Ponas neliepęs esti/ Kūną savo nešinėti,/ Nei skrynelėsna rakinti,/ Nei Mišias parduoti, pirkti,/ Nei žvakių apžadus statyti.”¹¹⁸ Tad

¹¹³ Hernas Cz. Barock. Warszawa. PWN, 1976, p. 157. Iš: Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 20.

¹¹⁴ Bartoszewski W. Dowody procesji nabożnej w dzień przenajis szwietejszego Ciała Bozego. Wilno. TASJ. 1618. Iš: Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 20.

¹¹⁵ Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 20.

¹¹⁶ Ten pat, p. 21.

¹¹⁷ Pgl. Šarkauskienė S. Motiejus Kazimieras Sarbievijus ir baroko emblema // Faktai ir apmąstymai / Faktai i rozważania, 2006, 92 p.

¹¹⁸ Gerullis G. Mosvid, Heidelberg, 1923, p. 371. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 136.

kontrreformacijos aktyvistai, Vilniuje įsikūrę jėzuitai, pirmiausiai ir ėmėsi gaivinti nusilpusį Marijos bei Švč. Sakramento kultą, Šv. Jonų bažnyčioje rengti iškilmingas Marijos ir Dievo Kūno švenčių procesijas Vilniaus gatvėmis¹¹⁹. J. Kurčevskis mini atvejus, kai katalikų procesijos susidurdavo su protestantų netolerancija, trukdymais, pajuoka ir pan., netgi kildavo konfliktai, peštynės, teismai. Kaip rašo J. Vaišnora, protestantų manymu, procesija yra “agresyvi aukščiausio laipsnio Romos Bažnyčios puikybės ir pasirodymo prieš kitatikius demonstracija.”¹²⁰ Taigi itin ryškiai per vaizduojamąjį meną išreikšta barokinė “įtikinimo teorija”¹²¹ kuo puikiausiai pasitarnavo Bažnyčiai, kuri po Tridento susirinkimo stengėsi sustiprinti tikėjimą Kristaus įsikūnijimu Švč. Sakramente. Kita vertus, atsižvelgiant į baroko visuomenei būdingą simbolinį mąstymą, galima tik retoriškai klausti, kokį iššūkį simbolinis mąstymas metė Katalikų Bažnyčios pastangai įtvirtinti tikėjimą realia Kristaus Kūno prezencija Eucharistinėje duonoje, kitaip tariant, kiek buvo realu manyti, kad visuomenė įgali suvokti Dievo Kūną kitaip nei simboliškai (veikiausiai, šis klausimas ne mažiau aktualus šių dienų katalikų bendruomenei)? Galbūt šią dilemą sušvelnina žinojimas, kad reformatams akcentuojant žmogaus protą Katalikų Bažnyčia į pirmą vietą kėlė jausmus ir tai sulaukė atgarsio tarp tikinčiųjų, o tai pasireiškė tokių barokinio puošnumo ir prabangos formų kaip turtingos apeigos, atlidai, procesijos, stebuklingų paveikslų karūnavimas, krikščionių kankinių vietų gerbimas populiarumu. Bažnytinė procesija kaip vienas iš barokinio pamaldumo saviraiškos būdų to meto žmogui buvo tapusios gyvenimo dalimi¹²², todėl tyrinėjant procesiją atsiveria ganėtinai platus religijos, meno, visuomeninio gyvenimo būdo bei pasaulėžiūros (pasaulėvaizdžio) horizontas. Juo labiau, kad daugiausiai jėzuitų Vilniuje rengiamos procesijos įtakotos jau minėtų Tridento susirinkimo nutarimų, kaip galėjo susidaryti išpūdis, buvo nepaprastai puošnios, vaizdingos ir tuo prikaustančios dėmesį. Tokios Dievo Kūno procesijos, būdamos liturginės (arba visuotinės) ir bendrosios¹²³, kaskart pritraukdavo minias žmonių.

¹¹⁹ J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie, Wilno, 1912, p. 37. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 136.

¹²⁰ Schiele F. M., Zcharneck L. Die Religion in Geschichte und Gegenwart, t. 2, p. 209-210. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 136-137.

¹²¹ Plačiau apie retorikos mokymo apie įtikinimą atgaivinimą kontrreformacijos mene: Pisarze polskiego odrodzenia o sztuce. Opracował W. Tomkewicz. Wrocław. Ossolineum. 1955; Hernas Cz. Barock. Warszawa. PWN, 1976. Iš: Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, p. 20.

¹²² Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 338.

¹²³ Katalikų Bažnyčioje procesijos paprastai skirstomos į liturgines, arba visuotines (*processiones ordinariae*), ir ypatingąsias (*processiones extraordinariae*). *Processiones ordinariae* vyksta kasmet nustatytą dieną, pavyzdžiui, sekmadieniais prieš Sumą, Jėzaus Paaukojimo šventykloje (Grabnyčių), Verbų sekmadienio, Kryžiaus dienų, Dievo Kūno, Šv. Morkaus ir kt. dienomis. *Processiones extraordinariae* vyksta išskirtinių įvykių proga, pavyzdžiui, per šventųjų kanonizaciją, jų palaikų perkėlimą, stichines nelaimes, karus ir kt. Procesijos, rengiamos kurios nors vienos parapijos ar bažnyčios, yra atskiros vietinės (*particulares*), o tos procesijos, kuriose dalyvauja vieno miesto visų bažnyčių dvasininkija, pavyzdžiui, Dievo Kūno, Kryžiaus dienų ir pan., priskiriamos bendrosioms (*generales*) procesijoms.

Jėzuitų rengiamų procesijų patrauklumas neturėtų kelti nuostabos, juk viena iš labiausiai jėzuitų Lietuvoje plėtojamų sričių, kaip jau buvo minėta, buvo mokykliniai teatrai (tai atliko itin svarbų vaidmenį Lietuvos teatrinės kultūros raidoje) – barokinės “įtikinimo teorijos” šedevras; mokyklinis jėzuitų teatras, kaip nurodo lenkų mokslininkas J. Axer, buvo politinės ir ideologinės jėzuitų veiklos dalis ir labiausiai išplėtotas buvo tuose kraštuose, kur jėzuitų kova su Reformacija buvo sunkiausia¹²⁴. Kaip žinia, mokyklinis jėzuitų teatras neapsiribojo vien dramų ir kitokių scenos veikalų pastatymais – reikšmingą vietą jame užėmė parateatriniai (t.y. “šalia teatro”) renginiai¹²⁵, įvairios teatralizuotos ceremonijos, tokios kaip aptariamiosios iškilmingos religinės procesijos¹²⁶: “Šiuose renginiuose ne tik atlikėjai, bet ir žiūrovai dažnai tapdavo veiksmo dalyviais. [...] Didelėje parateatrinėse renginių įvairovėje muzikos menas užėmė ypatingą vietą. Jos dėka tarsi išnykdavo riba tarp atlikėjų ir žiūrovų, dalyvių ir klausytojų. Procesijos tapo viena iš įdomiausių jėzuitų teatrinės veiklos formų¹²⁷. Jos pasižymėjo fantazijos laisve, mažesne cenzūros kontrole, buvo itin populiarios ir dominavo tarp kitų mokyklinio teatro renginių. Dažnai šios procesijos tapdavo savotiška teatro scena po atviru dangumi [...]. Šios procesijos surinkdavo didžiausią dalyvių skaičių ir, kaip jau minėta, čia labiau nei kitur išnykdavo riba tarp dalyvių ir žiūrovų.”¹²⁸ Juk, kaip pažymi J. Trilupaitienė, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė dažnai buvo klasikinio Vakarų Europos, o taip pat ir sarmatiškojo baroko reiškėja, taigi tokios barokinio meno formos puikiai perteikė emocinę renginių įtampą bei tiesiogiai apeliavo į dalyvių jausmus¹²⁹. Bažnytinių švenčių proga skirtomis eisenomis taip buvo siekiama iššaukti ir sustiprinti dalyvių religinius jausmus¹³⁰. Pastanga išstobulinti šias į jausmus apeliuojančias raiškos priemones, sykiu tobulino muzikinę, teatrinę kultūrą, scenografiją ir t.t.¹³¹ Itin reikšmingą parateatrinę iškilmių, ypač procesijų (o sykiu ir teatralizuotų Dievo Kūno procesijų) dalį sudarė bendras giedojimas, kai visi tapdavo tiesioginiais renginio dalyviais: “Šiose iškilmėse giedojimas, greta visų kitų barokinio meno elementų, didino žmonių emocinę įtampą, religinę

¹²⁴ Axer J. *Polski teatr jezuicki jako teatr polityczny // Jezuci a kultura Polska*, Kraków, 1993, p. 12. Iš: Ulčinaitė E. Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis // *Literatūra*, 2004, 46 (3), p. [75-85].

¹²⁵ Kaip rašo J. Trilupaitienė, “parateatrinėse renginiuose ištakos siekia viduramžius, kai jos buvo siejamos su bažnytinėmis iškilmėmis. Jau tada jos dažniausiai vykdavo bažnytinių švenčių dienomis, šventų relikvijų, šventųjų kanonizavimo ar beatifikavimo progomis”. Pgl. Trilupaitienė J. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, 1995, Vilnius, p. 113.

¹²⁶ Apskritai šiuos renginius galima skirstyti į bažnytinėms progoms skirtas iškilmes ir pasaulietines, susijusias su valstybės ir visuomenės gyvenimu, pvz. didikų pasveikinimais ir pan.

¹²⁷ Okón J. *Dramat i teatr szkolny jezuitów w Polsce wieku XVII w świetle programów teatralnych*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, p. 254. Iš: Trilupaitienė J. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, 1995, Vilnius, p. 113.

¹²⁸ Trilupaitienė J. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, 1995, Vilnius, p. 113.

¹²⁹ Ten pat, p. 113.

¹³⁰ Tuo tarpu pasaulietinėse iškilmėse parateatrinėse renginiuose paveikumo priemonės pasitarnaudavo skatinant visuomenės patriotinių jausmų skatinimą.

¹³¹ Daugiau apie tai žr. J. Trilupaitienė, V. Zaborskaitė, E. Ulčinaitė.

egzaltaciją, leido išryškinti kontrastus ir dinamizmą.”¹³², o alegorinės figūros, taikomosios dailės, architektūros darbai, oratorinis menas, profesionalioji bei liaudies muzika, šokio ir pantomimos elementai, fejerverkai, artilerijos pabūklų salvės, iliuminacijos ir kt. padėdavo pasiekti kuo didesnę dalyvių įspūdį, emocinį sujaudinimą¹³³.

1614 m. itin aktyvaus tuometinio Vilniaus jėzuitų veikėjo J. Bartoševskio išleista atskira šiai šventei skirta į scenarijų panašios formos knygelė taip pat rodo ypatingą Dievo Kūno procesijų populiarumą¹³⁴. Kaip įžangoje pažymi pats autorius, šią knygelę parengė įkvėptas “Sostinėje Vilniuje šlovingos jėzuitų draugijos iškilmingai pažymėtos Dievo Kūno šventės”¹³⁵. Kaip teigia J. Trilupaitienė, “V. Bartoševskio knygelė – vienas iš geriausiai šias kasmetines Vilniuje vykstančias procesijas atspindinčių šaltinių”¹³⁶. Šis scenarijus yra eiliuotas, jame smulkiai aprašytos atskiros procesijos dalys ar scenos, autoriaus vadinamos figūromis. “V. Bartoševskis savo scenarijų parašė siekdamas kuo didesnio šventinio efekto, ir remdamasis, kaip pats pažymi, Vilniuje įgyta patirtimi. [...] Aprašytas renginys atitiko pagrindinius barokinio meno estetinius principus.”¹³⁷ Vėlesniais metais taip pat buvo spausdinamos Dievo Kūno šventės procesijai skirtos nedidelės apimties anoniminės programėlės “Summa Processiey Wilenskiey...”, kuriose buvo trumpai aprašomas kiekvienos dalies turinys. Jį sudarė vaizdai iš Kristaus gyvenimo.¹³⁸

Vėliau Dievo Kūno procesijose buvusi gajų gyvųjų paveikslų tradicija išnyko, bet XIX a. Dievo Kūno procesija dar minima tarp svarbiausių Vilniaus Katedros švenčių.¹³⁹ Tačiau Lietuvai patekus į carinės Rusijos sudėtį, ypač po 1863 m. sukilimo, prasidėjo bažnytinių procesijų rengimo suvaržymai. Tuo siekta išvengti didelių žmonių susibūrimų. 1864 m. sausio 24 d. generalgubernatorius Konstantinas Kaufmanas išleido aplinkraštį (Nr. 138) dėl procesijų rengimo tvarkos, pagal šį aplinkraštį procesijas miestuose leista rengti bažnyčių viduje, o miestelių ir kaimelių mažose bažnytelėse – šventoriuose.¹⁴⁰ Tų pačių metų vasario 14 d. papildymas skelbia, kad ypatingais atvejais (per sausras, liūtis, epidemijas, aplink kaimus, laukus taip, „kaip paprastai daroma tokiomis atvejais“) leidžiama rengti procesijas už šventoriaus ribų,

¹³² Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 115.

¹³³ Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 116.

¹³⁴ Ten pat, p. 119.

¹³⁵ Bartoszewski W. Pobudka na obshodzenie nabożne (...) Ciała Bożego (...) Wilno, 1614. H. Łowmiański, Akty cechów wileńskich. Wilno, 1939, t. 1, p. 320-321. Iš: Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 119.

¹³⁶ Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 119.

¹³⁷ Ten pat, p. 120.

¹³⁸ Ten pat, p. 120.

¹³⁹ Kościół zamkowy czyli katedra wileńska, Wilno, 1908, p. 293. Iš: Gričiūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 324.

¹⁴⁰ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 118,1. 205 (kopija). Iš: Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.

tačiau tik iš anksto gavus gubernatoriaus leidimą ir tik tose vietovėse, kur nėra stačiatikių cerkvių¹⁴¹.¹⁴² Už nepaklusnumą kunigus baudavo piniginėmis bandomis arba uždarydavo į vienuolyną¹⁴³. 1878 m. gruodžio 12 d. suvaržymai Kauno gubernijos mažų miestelių ir kaimų procesijoms buvo panaikinti, jie išliko tik dideliuose miestuose¹⁴⁴. Miestuose galioję draudimai baigėsi 1905 m. Vėl pradėtos rengti iškilmingos, didelės procesijos miesto gatvėmis. (Tačiau jau XX a. antrojoje pusėje, sovietinio režimo sąlygomis, bažnytinė procesija, iki tol buvusi kaip atskira, savarankiška šventė arba buvo įjungiami kaip sudedamoji kitų veiksmų dalis, labai supaprastėjo, kai kur ir visai išnyko.¹⁴⁵)

2.3 Demonstruojant kurti socialinį kūną

Dalyvauti Dievo Kūno procesijose savo ganytojiniuose laiškuose žmonės ragino vyskupai, pavyzdžiui, Gniezno arkivyskupas Bernardas Maciejovskis¹⁴⁶. Tai nestebina. Labiau stebina tai, kad, pavyzdžiui, atskirų amatininkų cechų statutuose šiai temai net skirti tam tikri nurodymai: štai XVII a. viduryje Vilniaus šaltkalvių cecho statuto 69 skirsnyje rašoma: “Tie, kurie nedalyvauja ten, kur cecho nariai privalo dalyvauti, o tai išvardinta straipsniuose, t. y. Dievo Kūno procesijose, šventųjų šventinime, viešuose renginiuose, išlydėtuvėse ir sutiktuvėse Karališkųjų Didenybių, mūsų mieliausių vyskupų, Vilniaus vaivadų, kada tai nurodo kilnūs magistratas, kas tik į šiuos renginius neatvyks, turi būti nubaustas šešiais lietuviškais grašiais”¹⁴⁷. Apie tai, kad Dievo Kūno šventės procesijoje privalo dalyvauti amatininkai, rašoma ir 1665 m. karaliaus Jono Kazimiero patvirtinto Vilniaus siuvėjų cecho statuto penktojoje dalyje. Ten skelbiama, kad vyresnieji ir jaunesnieji tiek Romos, tiek graikų tikėjimo cecho nariai, kurie neatvyks į Dievo Kūno šventės procesiją, privalės sumokėti pabaudą – tam tikrą dalį vaško.¹⁴⁸ O štai L. Gričiūtės pateiktame jau 1906 m., t. y. pirmą kartą po carinės Rusijos įvesto draudimo

¹⁴¹ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 118,1. 1–2 (nuorašas, skirtas vyskupui M. Valančiui). Iš: Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą:

<http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.

¹⁴² Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą:

<http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.

¹⁴³ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 153,1. 2. Iš: Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.

¹⁴⁴ 1879 01 30 raštas Nr. 603 (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 118,1.534). Iš: Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.

¹⁴⁵ Gričiūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 323.

¹⁴⁶ Maciejowski B. Epistola pastoralis ad parochos Bernardi Maciejowski, S. R. E. presbyteri cardinalis, Archiepiscopi Gnesnensis, primatis Regni ... Vilnae, TASJ, 1669, p. nenumėruoti. Iš: Gričiūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

¹⁴⁷ H. Łowmiański, Aktz cechów wileńskich. Wilno, 1939, t. 1, p. 320-321. Iš: Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 117.

¹⁴⁸ Ten pat, p. 320-321. Iš: Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 117-118.

rengti procesijas miesto gatvėmis, surengtos Dievo Kūno procesijos aprašyme aptinkame gėdijimą už žmonių nepasirengimą procesijai: “Taip pat išpuošti buvo ir namai įvairiais užrašais, vainikais, kilimais ir gobelenais. Languose ir balkonuose puikavosi gėlėmis ir kaspinais apipinti šventųjų paveikslai¹⁴⁹. [...] Ketvirtadienį, tai yra pirmąją oktavos dieną, dar prieš prasidedant eisenai¹⁵⁰, grupė asmenų ėjo miesto gatvėmis, kuriomis turėjo vykti procesija, ir žymėjo nepapuoštus namus. Radę nepapuoštą miesto valdybos pastatą kitą dieną tai aprašė spaudoje, gėdindami miesto valdybą: “Tarp tų blogiausių randame pastatą miesto valdybos, kuri dėl nežinomų mums priežasčių nemano, kad reikia dalyvauti išskilmėse. Toks mūsų miesto vadovų pasyvumas stebina dar labiau dėl to, kad buvo išpuošti net kai kurie žydų namai.”^{151,152}. O kitoje vietoje randame dar įdomesnę 1908 m. laikraščio “Kurjer litewski” žinutę, iš kurios paaiškėja, jog Dievo Kūno procesijos metu “apipulti langus ir susigrūsti balkonuose yra labai neetiška ir neestetiška, nes religinė procesija negali būti reginys tinginiams ar abejingiesiems”¹⁵³. Kaip rašo L. Griciūtė, daugelyje fotografijų, užfiksavusių Dievo Kūno procesijas, “matyti pro langus ir iš balkonų eiseną stebintys žmonės”¹⁵⁴. Įdomiausia tai, kad ši žinutė patalpinta “Kurjer litewski” nusikaltimų skiltyje¹⁵⁵.

Kaip būtų galima suprasti šį ganėtinai keistą, netgi amatininkų cechų statutuose pasireiškiantį spaudimą, netgi prievartą dalyvauti Dievo Kūno procesijoje? Sykiu, kaip aiškinti pustrėčio šimtmečio vėliau pasirodžiusius pareiškimus, signalizuojančius apie tam tikra prasme panašaus pobūdžio prievolę dalyvauti (jokiu būdu – priešingai negu spektaklyje arba pramoginiame renginyje¹⁵⁶ – ne stebėti!) Dievo Kūno procesijoje?

Jeigu sutinkame su M. James teiginiu, kad kalbant apie Dievo Kūno šventę, kalba eina ir apie kūną apskritai¹⁵⁷ – tam tikrą, ypatingą kūną, Kristaus Kūną, bet vis dėlto kūną (M. James terminais, *natural body* ir *social body* turi panašų identitetą), kitaip tariant, jeigu teologinę Dievo Kūno sampratą išplečiame iki materialios bei sociologinės kūno prasmės, tada galime teigti, kad Dievo Kūno procesija bendruomenėje veikia kaip vienijantis aktas. Jeigu Dievo Kūnas (ne

¹⁴⁹ Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 3. Iš: L. Griciūtė, Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, 2006, p. [?].

¹⁵⁰ L. Griciūtė citata iš 1906 m. leidinio “Kurjer litewski” iliustruoja, kaip dėl staigios stiprios liūties Dievo Kūno procesija iš ketvirtadienio, birželio 1 d. buvo nukelta į sekmadienį, birželio 4 d. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 325.

¹⁵¹ Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 2.

¹⁵² Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 325.

¹⁵³ Kurjer litewski, 1908, 17(30) czerwca, Nr. 136, p. 2. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 328.

¹⁵⁴ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 328.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 328.

¹⁵⁶ *Performance* ir *ritual* skirtų daro antropologas V. Turneris. Plačiau: Beeman W. O. The Anthropology of Theater and Spectacle // Annual Review of Anthropology, Vol. 22. (1993), p. 369-393.

¹⁵⁷ James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, No. 98. (Feb., 1983), p. 4.

teologine prasme) nurodo į kūno terminu išreikštą visuomenę, tada su juo susijęs religinis ritualas ir ideologija vaidina itin reikšmingą vienijantį vaidmenį, o ypač miesto bendruomenėje, kur, priešingai negu provincijoje, stinga alternatyvių giminystės, ištikimybės, valdymo simbolių ir saitų¹⁵⁸, kadangi visuomenė, save suvokdama kaip kūną (arba priimdama “iš viršaus” nuleidžiamą pastangą socializuoti, vienyti), simbolizuoja socialinę tvarką. Taigi ritualas atlieka socialinio kūno funkcijų sureguliuavimo vaidmenį, pavyzdžiui, sprendžia konfliktus, subalansuoja visuomenės sluoksnių santykius, t. y. įgalina socialinį kūną veikti kaip fizinio kūno organų sistemą. Bažnyčia šioje vietoje atlieka tarpininkės vaidmenį siekiant sutelkti visuomenės sluoksnius, kitaip tariant, siekiant į vieningą visumą sutelkti mišrią, konfliktišką masę. Kaip minėta, vieningą visumą geriausiai išreiškia kūno simbolis, o Bažnyčiai tai – Kristaus Kūnas.

Apie tai, kad Vilniaus Dievo Kūno procesijos sutelkdavo milžiniškas miestiečių minias, byloja XX a. pr. darytos fotografijos ir pranešimai spaudoje: “Vienoje fotografijoje [...] matyti įdomus momentas, kai vyskupas stovi prie Šv. Jonų bažnyčios įrengto altoriaus, o eisena tokia didelė, kad per Švč. Sakramento pagarbinimą priklaupę jos dalyviai jau yra kitoje – Dominikonų – gatvėje. To meto spaudoje rašyta, kad procesija buvo 40-ies minučių ilgio, t.y. kad eisena stebėdamas nuo pradžios, jos galą, t.y. po baldakimu einantį vyskupą, pamatai tik po 40-ies minučių¹⁵⁹. O kur dar minia paprastų tikinčiųjų...”¹⁶⁰ Pasirodo, 1915 m. procesijoje dalyvavo 40 tūkstančių tikinčiųjų¹⁶¹. L. Griciūtė, remdamasi “Tarybų Lietuvos enciklopedijoje” pateikiama statistika (kad tuo metu Vilniuje būta 140 tūkstančių gyventojų, iš jų 53 proc. buvo katalikai)¹⁶², pažymi, kad toje procesijoje (neabejotinai, kad ir kitais metais vykusiose) dalyvavo beveik trečdalis visų Vilniaus gyventojų. Taip pat paminima, kad sprendžiant iš aprašymų, visų altorių aplankymas trukdavo apie keturias valandas¹⁶³.

Šiame darbe ne kartą teigta, kad procesija įmanoma tik esant žmonių miniai. Tačiau, kaip žinia, minia nėra vienareikšmė – tam, kad ji būtų tokia, kokia yra bažnytinė procesija, pasak E. Canetti, “pati švelniausia ir nekenksmingiausia masės forma, kokią tik galima įsivaizduoti”¹⁶⁴, reikia ją suvienyti iš vidaus (kaip minėta, tokiu vienijančiu mediatoriumi galima laikyti Dievo Kūną – tikinčiųjų minią vienija šventybė – gatvėmis nešamas konsekruota Ostija, Dievo Kūnas –

¹⁵⁸ James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, No. 98. (Feb., 1983), p. 4.

¹⁵⁹ Kurjer litewski, 1908, 17(30) czerwca, Nr. 136, p. 2.

¹⁶⁰ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 327.

¹⁶¹ Kurjer litewski, 1915, 25(7) maja (czerwca), Nr. 134, p. 1. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 327.

¹⁶² Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 4, Vilnius, 1988, p. 566.

¹⁶³ Kurjer litewski, 1908, 17(30) czerwca, Nr. 136, p. 2. Kurjer litewski, 1909, 2(15) czerwca, Nr. 121, p. 2; Kurjer litewski, 1910, 22(5) czerwca (lipca), Nr. 138, p. 2.

¹⁶⁴ Canetti E. Masė ir valdžia, Vilnius, 2003, p. 181.

apie tai plačiau kalbėsime kitoje dalyje), tačiau nevalia pernelyg suvienyti minios, nes “staigių masinių protrūkių keliama pavojai, spartus tų protrūkių plitimas ir nenuspėjamumas, bet, svarbiausia, *atstumo jausmo panaikinimas*, o tas atstumas Bažnyčios hierarchijoje laikomas itin svarbiu, lėmė, kad Bažnyčia jau labai anksti įžvelgė didžiausiu savo priešu esant atvirąją masę ir visais būdais stoji prieš ją.”¹⁶⁵, o “iš procesijos tiek ir tereikia – kad visi tikintieji kartu *garbintų* Dievą. Didesnio bendrumo niekas nepageidauja, nes jis galėtų išprovokuoti jausmus ir veiksmus, kurių nebebūtų įmanoma kontroliuoti. Net ir garbinimas yra dozuotas; kadangi per procesiją jis kyla palaipsniui, pakopomis, kurios visos yra žinomos ir laukiamos, kurių nė viena nesikeičia, tai jokios staigmenos negali įvykti.”¹⁶⁶, rašo E. Canetti. Galbūt tai galima išskaityti ir iš žemiau pateikiamų Vilniaus akademijos vizitatorių pastebėjimų? Štai latvio jėzuito Jono Berento (Joannes Berent, 1626-1687), kuris 1683 metais vizitavo Vilniaus akademiją, 1683 lapkričio 2 d. memorialo įrašo, skelbia, kad “per šv. Kotrynos šventes [mokslų globėjos, - aut. past.] ligi šiol rengiamos juokingos eisenos, nepasižyminčios nei nauda, nei pamaldumu, su būgnais ir trimitais, su teatriniais renginiais ir nepaprastomis iškilėmis, turi būti panaikintos ir uždraustos, taikant provincijolo nurodytas bausmes. Tačiau nereikia panaikinti pamaldžios ir santūrios procesijos iš akademijos į bažnyčią su šventosios studentų globėjos paveikslu.”¹⁶⁷ Žinant, kad iš liturginių visuotinių procesijų jokia kita procesija iškilmingumu ir populiarumu neprilygo tai, kuri būdavo rengiama per Dievo Kūno šventę, galima tik numanyti, kad pastaroji turėjo būti stebima dar akylesnio žvilgsnio ir sulaukti panašių arba netgi griežtesnių Akademijos vizitatorių drausminimų. Tokių drausminimų galima aptikti 1630 vasario 1 d. italų jėzuito Pompilijaus Lambertengo (Pompilius Lambertengo, Lambertenghi, 1568-1635), 1626-1630 metais vizitavusio Vilniaus akademiją, memoriale: “Iškilmingoje Šv. Sakramento procesijoje triumfalinių vežimų arba tegu visai nebūna, arba, kas būtų geriausia, jų skaičių ir išlaidas reikia sumažinti. Jokių būdu negalima leisti, kad už juos būtų mokama – visa ar dalis kainos – studentų lėšomis.”¹⁶⁸ O štai iš 1635 metų vasarį pasirodžiusio lenkų jėzuito Laurentijaus Bartilijaus (Laurentius Bartilius, 1569-1635), Vilniaus akademiją vizitavusio 1635 metais, memorialo sužinome apie nurodymą, “kad nebūtų įvedamos naujovės ir “mašinos”, nedegtų per daug šviesų ir žvakių, nebūtų triumfalinių vežimų Dievo kūno šventės procesijoje”¹⁶⁹.

Taigi procesijos turėjo atitikti tam tikras normas – socialinio kūno kūrimas negalėjo vykti chaotiškai arba linksmi vien dėl linksmumo, puošniai vien dėl puošnumo. Barokinėms Dievo

¹⁶⁵ Ten pat, p. 180.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 182.

¹⁶⁷ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas [sud. A. Baliulis], Vilnius, 2001, p. 805.

¹⁶⁸ Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai [sud. E. Ulčėnaitė, A. Šidlauskas], Vilnius, 1987, p. 222.

¹⁶⁹ Ten pat, p. 227.

Kūno procesijoms tokia būdinga pastanga pasiekti kuo didesnę dalyvaujančiųjų emocinį sujudinimą (žr. ankstesniame skyriuje) negalėjo peržengti tam tikros ribos¹⁷⁰ – t. y. ji turėjo būti nukreipta į dalyvaujančiųjų religinių jausmų žadinimą, todėl ekstazė, egzaltacija turėjo būti sankcionuota, suvaldyta, dozuota, antraip ji galėjo virsti orgija, anarchija, tam tikra masės maišto forma, o tada procesija būtų buvusi ne apjungiančioji, o griunamoji jėga. Taigi būtų galima apibūdinti tai homeopatinio veikimo principu – tam tikra “vaistų-nuodų” dozė gydo (kuria socialinį kūną), tačiau padauginus – žudo ir griuna (jį ardo).

Dievo Kūno procesijos, turėdamos griežtą vidinę dalyvaujančiųjų išsidėstymo pagal hierarchiją tvarką (daugiau ar mažiau tai išreiškta visose procesijose), sykiu išreiškė ir kasdienybėje privalančią realizuotą socialinę tvarką: net jeigu atskirose šalyse ar regionuose Katalikų Bažnyčios procesijos turi specifinių, nacionalinių bruožų, tačiau visais laikais stengtasi laikytis bendrai nustatytos visuotinės tvarkos ir papročių, todėl čia pateikiamas procesijų tvarkos aprašymas gali padėti įsivaizduoti, kaip atrodė Vilniaus gatvėmis traukiančios Dievo Kūno procesijos (daugeliu atžvilgių procesijų forma išliko nepakitusi arba mažai pakitusi iki pat XX a. pirmos pusės). Kaip pažymi L. Griciūtė, tiek XVII a., tiek vėliau vykdant Romos apeigynų reikalavimus...

“...monstranciją su Sakramentu po baldakimu, nešamu pačių garbingiausiųjų asmenų, neša kunigas su padėjėjais, prieš juos, kaip dera procesijai, su vėliavomis ir kryžiais eina pasaulietinės brolijos ir amatininkų cechai, nešini fakelais ar žvakėmis. Iš paskos – lininiais drabužiais apsilikę mokiniai neša degančias žvakes ir Kristaus Kančios ženklus. Paskui seka vienuolių ordinai, muzikantai ir dvasininkai pagal rangą. Įkandin Švč. Sakramento su degančiomis žvakėmis rankose eina vyrai, paskui moterys. Šiai miniai vadovauti, o iškilus reikalui sutramdyti išrenkami du (ar daugiau) tvarkytojai su lazdomis. Procesijai pasiekus tą bažnyčią, iš kurios buvo išėita, ir dvasininkai, ir pasauliečiai ta tvarka, kokia ėjo, turi grįžti į savo bažnyčias.”¹⁷¹

Be to:

“Visi dalyvaujantys eina prieš celebrantą poromis. Visose procesijose dalyvaujančiųjų išsidėstymo tvarka yra bendra: arčiausiai celebranto, einančio procesijos viduryje arba ją užbaigiančio kartu su savo asistentais, eina vyriausi ir garbingiausi bažnytinėje hierarchijoje (pagal kunigavimo metus ar įžadus), o prieš šiuos eina jauniausieji dvasininkai. Eisenos priekyje visada nešamas kryžius, dažniausiai lydimas

¹⁷⁰ Pasak J. Trilupaitienės, Dievo Kūno šventės procesijos siekia senus laikus: “Kai Vakarų Europoje buvo pradėta drausti vaidinimus bažnyčiose arba buvo leidžiama tik labai rimto ir santūraus pobūdžio pastatymai, išgalėjo paprotys vietoj šių vaidinimų rengti Dievo Kūno šventės procesijas.” [Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, p. 116] Deja, autorė nenurodo, kuo ji grindžia šį teiginį. Panašią su bažnytiniais draudimais susijusią procesijų atsiradimo hipotezę teko aptikti Lynn Matluck Brooks knygoje “The Dances of the Processions of Seville in Spain’s Golden Age”, kurioje autorius pristato ispanišką tradiciją *los seises*, choristų berniukų šokius Sevilijoje ir Toledė apie XV a. ir pateikia glaustą šokio išstūmimo iš oficialiosios bažnyčios eigą, atkreipdamas dėmesį į Ispanijoje išlikusią, greičiau, pasak autoriaus, spragą radusią tradiciją šokti, konkrečiu atveju – šokti bažnyčioje priešais altorių.

¹⁷¹ Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 108.

žibintų. Po kryžiaus su Evangelija rankose eina diakonas arba arkidiakonas. Visa eiseną suskirstyta į grupes, kurių kiekviena turi savas vėliavas. Paskui kryžių, nešdami vėliavas, paveikslus ir skulptūras eina brolių nariai. Pirmenybė buvo teikiama Švč. Sakramento brolijai, po šios – visos kitos (pagal įsteigimo vyresniškumą).

Bėgant laikui reformavosi ne tik Bažnyčia, keitėsi ir pati visuomenė, jos santvarka. Pavyzdžiui, XVI-XVIII a. Lietuvoje buvo populiarūs amatininkų cechai, XIX a. vid. caro valdžiai ėmus remti manufaktūrinę ir fabrikinę pramonę cechų skaičius pradėjo mažėti, kol galiausiai visai išnyko. Tačiau XVII-XVIII a. įkandin brolių ir amatininkų cechų paeiliui vieni po kitų dar eidavo elgetaujantys vienuoliai ir įvairios vienuolijos. Pačiame gale – pasaulietinė dvasininkija, t.y. seminarijų klierikai, parapijos, kolegiate ir katedros kleras. Dar XIX a. šiems iš kraštų žengė kareiviai.

Giedotojai paprastai eina prieš vienuolių kryžių, perjuostą raiščiu, simbolizuojančiu menkumą (žemesnį luomą) pasaulietinio klero atžvilgiu; šis kryžius pavaldus katedros kryžiui. Kiekviena dvasininkijos grupė gali turėti savo atskirą kryžių, kaip ir kiekviena brolija ar vienuolių ordinas.¹⁷² Romos apeigynas (Rituale Romanum) nurodo, jog dvasininkija turi būti atskirta nuo pasauliečių: „Pasauliečiai atskirai nuo dvasininkų, moterys nuo vyrų teina paskui“¹⁷³. Todėl pasauliečiai eina įkandin visos dvasininkijos.

Vyrai procesijose eina be kepurų, bet kunigai, išėję iš bažnyčios, galvas prisidengia. Tik procesijose su Švč. Sakramentu ar Kryžiaus medžio detale celebrantas eina atvira galva, o jo infulą ir pastoralą neša ministrantai. Dvasininkai rengiasi iškilmingais liturginiais rūbais: procesijose arnotais, o kanauninkai ir prelatai dėvi kapas. Liturginių drabužių - arnoto, stulos, dalmatikos ir kapos – spalvos priklauso nuo procesijų pobūdžio. Rūbų spalvos yra derinamos ne tik prie švenčių apeigų, bet ir pagal rangą: popiežiaus dėvimi drabužiai – balti, kardinolų – purpurinės spalvos, vyskupų ir Šventojo Sosto prelatų – violetiniai, o kitų dvasininkų – juodi.¹⁷⁴

Procesija yra vienas geriausių bažnytinę hierarchiją atspindinčių ritualų: kiekvienas einantis procesijoje vilki tokius drabužius, kurie atitinka jo padėtį, ir „niekas nepalaikys jo ne tuo, kuo iš tikrųjų yra. Palaiminimo laukiama iš to, kuris turi teisę jį teikti.“¹⁷⁵ Apskritai, judesiu išreikštoje vaidyboje – nuo religinių ritualų iki liaudies šokių – perteikiama informacija apie tam tikrą kultūrą, papasakojama apie tai, kokios toje kultūroje egzistuoja visuomenės klasės ir kastos, lyčių santykiai ir t. t. Socialiniai vaidmenys, jų tarpusavio santykiai tokiuose ritualuose pagražinami, arba šaržuojami, sudievinami arba išjuokiami. Tai labiau pasakytina apie kitas (pavyzdžiui, proginėms procesijoms, kur baroko epochoje populiarūs tokių procesijų apipavidalinimo elementai – triumfo vartai – išreikšdavo pasaulietinę tematiką, pvz. su Bažnyčios ir Valstybės jungtimi, LDK ir Lenkijos sąjunga susijusias aktualijas ir pan.), ne Dievo Kūno procesijas – pastarosioms labiau būdingas socialinių vaidmenų reprezentavimas, tačiau

¹⁷² Encyklopedja kościelna, Warszawa, t. 21, 1896, p. 451

¹⁷³ Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi iussum editum Coloniae Agrippinae Apud Joannem Kinckium Anno M.DC.XXVIII, 1628, p. 236.

¹⁷⁴ Gričiūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 341-343.

¹⁷⁵ Canetti E. Masė ir valdžia, Vilnius, 2003, p. 182.

ties socialinių vaidmenų pristatymas, tiek visuomenės kritika atlieka savotiško ventilio funkciją, t. y. tiek reprezentuojančio, tiek kritikuojančio ritualo dėka sumažinama socialinė įtampa tarp visuomenės sluoksnių arba etninių grupių.¹⁷⁶

Socialinei tvarkai palaikyti dar reikalingas ir pastovumas. Žemiau pateikiami Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio fragmentai kiek neįprastu būdu, bet gerai iliustruoja Dievo Kūno procesijos nekintumą:

1710 birželio 26 d., ketvirtadienis “Iš ryto pamokslą sakė t. Delamarsas Kristaus Kūno oktavos¹⁷⁷ proga. Iškilmingą procesiją vedė pats gerb. t. rektorius, asistavo tik mūsų namiškiai ir alumnai.”¹⁷⁸

1711 birželio 4 d., ketvirtadienis “Vyko procesija iš katedros į mūsų bažnyčią. Ketvirtoji Evangelija giedota prie didžiojo altoriaus.”¹⁷⁹

1712 gegužės 26 d. “Iškart po pietų, apie 12-tą, kaip įprasta, mūsiškiai sutiko viešą procesiją. Evaneliją prie didžiojo altoriaus giedojo šviesiausiasis sufraganas Ancuta dalyvaujant šviesiausiajam vietos ordinarui.”¹⁸⁰

1713 birželio 15 d. “Procesija po mišparų”.¹⁸¹

1714 gegužės 31 d. “Vieša procesija, kurioje dalyvavo akademikai¹⁸².”¹⁸³

1715 birželio 20 d., ketvirtadienis “Ponai akademikai dalyvavo procesijoje. Gerb. t. rektorius su visa kolegija prieš bažnyčios vartus atidavė pagarbą šviesiausiajam Vilniaus vyskupui, dalyvavusiam viešojoje procesijoje.”¹⁸⁴

1716 birželio 11 d. “Mišias su komunija laikė t. ministras, suma su procesija – t. Garšvila. Nebuvo lenkiško pamokslo, lietuviško, nors ir turėjo būti, irgi nebuvo dėl to, kad Kristaus Kūno koplyčioje vėlai pradėtos giedotinės Mišios, ir dūdų garsas neleido sakyti pamokslo. Taip pat vieša procesija iš katedros į mūsų bažnyčią sustojo prieš Kristaus Kūno brolijos narių pastatytą altorių. Mišparus giedojo t. Garšvila, po jų pamokslą sakė t. Fronckevičius, vėliau buvo procesija ir litanijos Kristaus Kūno koplyčioje.”¹⁸⁵

1717 gegužės 27 d. “[...] prieš jas [giedotines Mišias, - aut. past.] vyko įprasta procesija, [...] Kristaus Kūno brolija nedavė žvakių prie didžiojo altoriaus ir deglų procesijos dalyviams, nors ankstesniais metais būdavo duodama. Procesija iš katedros ėjo per miestą iki Kristaus Kūno brolijos narių prie mūsų bažnyčios pastatyto altoriaus.”¹⁸⁶

1718 birželio 16 d. “Lenkiško pamokslo per Mišias nebuvo dėl viešos procesijos. Jos metu vieno pono atrišti arkliai metėsi su vežimu į minią; vienus sužeidė, kitus mirtinai sutrypė, kaip ir vieną pasaulietį kunigą, ėjusį procesijoje, ir du vargšus. [...] Viešojoje procesijoje dalyvavo Akademija su savo magistrais.”¹⁸⁷

¹⁷⁶ Nürnberger M. *Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde*, Wien, 2001. Prieiga per internetą:

<http://homepage.univie.ac.at/marianne.nuernberger/Tanz-1.htm>.

¹⁷⁷ Oktava (lot. *octava*) – aštuonias dienas švenčiama iškilmė arba aštuntoji iškilmės diena. Iš: Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, p. 632.

¹⁷⁸ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, p. 15.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 31.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 63.

¹⁸¹ Ten pat, p. 101.

¹⁸² Akademijos studentai.

¹⁸³ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, p. 137.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 197.

¹⁸⁵ Ten pat, p. 247.

¹⁸⁶ Ten pat, p. 303.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 363.

1719 birželio 8 d. „[...] lietuviškas pamokslas, tada procesija ir giedotinės Mišios, [...]”¹⁸⁸

1720 gegužės 30 d. „Procesija ir per Mišias, ir per mišparus vyko įprastu būdu.”¹⁸⁹

1721 birželio 12 d. „Iškart po lietuviško pamokslo – giedotinės Mišios ir procesija.”¹⁹⁰

1722 birželio 4 d. „Procesija iš katedros vyko gatvėmis, ir Švč. Kristaus brolija altorių įrengė šalia mūrinio Kardinalijos namo.”¹⁹¹

1723 gegužės 27 d. „Vieša procesija miesto gatvėmis sustabdyta dėl lietaus. [birželio 1 d.] Procesija per miestą šią dieną, tai yra antradienį, Viešpaties Kristaus Kūno šventės oktavoje paskirta dėl ankstesnėmis dienomis buvusio lietaus; ją mūsiškiai įprastu papročiu pasitiko priešais bažnyčios duris.”¹⁹²

Kaip matome, dienoraštį rašę asmenys vien tik užsimena apie patį faktą, t. y. dažniausiai paminima, kas laikė šv. Mišias, kokia kalba sakė pamokslą ir pan., tačiau visai nekalbama apie procesijos apipavidalinimą, apie jos prasmę, metai iš metų jokių ypatybių – jeigu nebūtų išlikę Dievo Kūno procesijų programų, kuriose fiksuojamas šių procesijų iškilmingumas, prabanga ir reikšmė, iš šio dienoraščio susidarytume įspūdį, kad Dievo Kūno procesijos buvo paprastos, neefektingos eisenos (tiesa, kartais šalia procesijos prirašomas žodis “iškilminga”). Paminimi nebent tokie atsitikimai, kaip arklių užtrypti dalyviai, t. y. netikėti, neįprasti įvykiai. Dominuojantys žodžiai “kaip įprasta” ir pan. galėtų byloti ne vien tai, kad tiek Dievo Kūno, tiek apskritai bet kuri kita procesija to meto žmonėms, o ypač nuolat būnantiems bažnytinėje aplinkoje, buvo įprastas dalykas, bet ir tai, kad ji metai iš metų nekito, kad Dievo Kūno procesijai būdingas pastovumas: juk ji vyksta kasmet nustatytą dieną, kiekvienąsyk laikomasi griežtai nustatytos tvarkos, hierarchinio išsidėstymo, o ir pats kelias, kuriuo einama, nesikeičia kelis amžius: jau XVII a. vyskupo laiškuose specialiai Dievo Kūno iškilmėms skirtame skirsnyje pabrėžiama, kad “kartą Švč. Sakramentas turi būti nešamas per miestą aplankant ir kitas bažnyčias,¹⁹³ todėl gatvėse įrengdavo keturias stotis. Eisenai sustojus prie tokio altoriaus, būdavo giedamos keturios Evangelijos. Vilniuje pirmoji stotis buvo prie šoninio Katedros portiko iš miesto pusės, antroji prie Šv. Jonų bažnyčios, trečioji prie rotušės (vėliau prie teismo tribunolo). Ketvirtoji iš pradžių buvo prie Šv. Marijos Magdalenos, o vėliau šalia Šv. Kryžiaus (bonifratrų) bažnyčios.”¹⁹⁴ 1906 m. atnaujinus dvi pirmosios stotys liko senojoje vietoje, t. y. pirmoji – prie Katedros šoninio portiko, sugiedojus pirmąją Evangeliją ir pagarbius Švč. Sakramentą procesija patraukė į Pilies gatvę, kur prie Šv. Jonų bažnyčios buvo įrengta antroji stotis, pasikeitė tik

¹⁸⁸ Ten pat, p. 413.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 461.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 513.

¹⁹¹ Ten pat, p. 569.

¹⁹² Ten pat, p. 613.

¹⁹³ Maciejowski B. Epistola pastoralis ad parochos Bernardi Macieiewski, S. R. E. presbyteri cardinalis, Archiepiscopi Gnesnensis, primatis Regni ... Vilnae, TASJ, 1669, p. nenumėruoti. Iš: Gričiūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 346.

¹⁹⁴ Gričiūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 108.

trečiosios ir ketvirtosios stoties įrengimo vietos: trečia persikėlė prie Šv. Kotrynos, o ketvirta prie Šv. Jurgio bažnyčios¹⁹⁵. Nuo ketvirtosios stotelės procesija Šv. Jurgio (dabar Gedimino) prospektu pajudėjo atgal link Katedros aikštės, kur visus palaimino vyskupas.¹⁹⁶ Pasak L. Griciūtės, sprendžiant iš aprašymų spaudoje¹⁹⁷, tiek pirmųjų (1906), tiek vėlesnių metų iškilmės vyko panašiai: pirmiausiai Katedroje buvo aukojamos šv. Mišios, o paskui eidavo bendra procesija miesto gatvėmis. Nei eisenos tvarka, nei stočių vietos nesikeitė. Tik nuo 1908 m. procesija iš ketvirtadienio buvo perkelta į sekmadienį.¹⁹⁸

Apie Dievo Kūno procesijos pastovumą liudija ir tai, kad tiek XVI a., tiek XX a. pirmoje pusėje itin daug dėmesio skirta procesijos estetiniam vaizdui. Taigi XX a. laikytasi dar XVII a. parašyto Romos apeigyno reikalavimo, skelbiančio, kad “Bažnyčia ir kelkraščiai, kuriais bus einama, išpuošiami audeklais, puošniais užtiesalais bei šventųjų paveikslais, tačiau ne profaniškomis ir paprastomis figūromis, o vertingais puošmenimis”¹⁹⁹. Namai kaip ir anksčiau puošti kilimais bei gobelenais, taip pat išliko paprotys nešti “mūsų senąsias cechų vėliavas, tiek metų bažnyčių navose užsislėpusias, laikų geresnių laukusias...”²⁰⁰ Taigi, kaip teigia L. Griciūtė, XIX a. apeigų suvaržymai ir draudimai didesnės įtakos tradicijai neturėjo, o pokyčiai įvyko vėliau, jau XX a.²⁰¹ Kaip minėta, XIX a. pradingo gyvųjų paveikslų tradicija, kaip pažymi L. Griciūtė, greičiausiai, ji nunyko kartu su embleminiu mąstymu²⁰². Tačiau dar XX a. pr. Dievo Kūno procesijas puošė ažuolo lapų girliandos ir užrašai, tokie kaip “Witaj Jezu Synu Maryji” (Sveikas Jėzau, Marijos Sūnau), “Tobie cześć i chwała, nasz wieczny Panie...” (Tau garbė ir šlovė, mūsų amžinasis Viešpatie) ir kt.²⁰³

Vilniaus Dievo Kūno procesijos, būdamos visuomenės christianizacijos, švietimo (tuometiniam Vilniaus gyventojui Dievo Kūno procesijos meninis apipavidalinimas skelbė, kam skirta procesija, mokė tikėjimo tiesų), Katalikų Bažnyčios siekio tikinčiųjų mąstyme išaknyti tikėjimą Kristaus buvimu Švč. Sakramente, barokinio embleminio mąstymo (procesijų metu vaizdinę dalį (pvz. gyvuosius paveikslus) nuolat aiškino žodinė dalis), muzikalumo (einant buvo nuolat giedama) ir puošnumo jungtis, sykiu atliko ir konfliktus kanalizuojančią, visuomenės

¹⁹⁵ Ten pat, p. 108.

¹⁹⁶ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 326-327.

¹⁹⁷ L. Griciūtė straipsnyje “Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje” daugiausiai remiasi, autorės teigimu, plačiausiai apie Vilniuje vykusias Dievo Kūno procesijas rašiusiu “Kurjer litewski”.

¹⁹⁸ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 327.

¹⁹⁹ Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi iussum editum Coloniae Agrippinae Apud Joannem Kinckium Anno M.DC.XXVIII, 1628, p. 238.

²⁰⁰ Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 3. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 328.

²⁰¹ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 323.

²⁰² Ten pat, p. 323.

²⁰³ Ten pat, p. 324.

sluoksnius vienijančią bei jų tarpusavio tvarką nustatančią funkciją (vienas pagrindinių Dievo Kūno procesijų bruožų yra ryškus hierarchiškumas: priekyje vyskupo eina žemesnio rango dvasininkai. Pasauliečiai eina tik įkandin vyskupo: pirma didikai, po jų – prastuomenė²⁰⁴).

Tačiau visa tai įmanoma tik esant kitam esminiam Dievo Kūno procesijos elementui – judesiui, kita vertus, judėjimas būtų savitikslis, todėl beprasmis, jeigu šioje procesijoje niekas nebūtų demonstruojama, arba teigiama. Dėl šios priežasties kitoje darbo dalyje grįšime prie išvardytų Dievo Kūno procesijos funkcijų pažvelgdami į jas iš kitos, judesio, perspektyvos.

²⁰⁴ Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 372.

3. Judanti procesija

Šioje dalyje kalbėsiu apie judėjimą, judesį, jo reikšmę, tikslą ir sąsajas su kitu Dievo Kūno procesijos elementu – demonstravimu, kelsiu klausimus, ką simbolizuoja šiai procesijai charakteringa judėjimo ratu schema bei kaip Dievo Kūno procesijai būdingos formos ir prasmės atsispindi ankstesnėje dalyje jau nagrinėtuose Vilniaus Dievo Kūno procesijų aprašymuose?

3.1 Judėjimas demonstruojant ir demonstravimas judant

Judėjimas ir demonstravimas Dievo Kūno procesijoje nėra savitiksliai veiksmi. Ankstesnėje dalyje buvo labiau išryškinamas demonstracinis Vilniaus Dievo Kūno procesijos elementas ir buvo bandoma atsakyti į klausimą, kokią žinią jis neša, t. y. ką ir kaip procesija demonstruoja, taip pat buvo teigta, kad demonstruojanti Dievo Kūno procesija siekia arba gali siekti mokyti, kovoti, vienyti ir pan. Tačiau Dievo Kūno procesijoje antras vienodai svarbus elementas greta demonstravimo yra judėjimas (juk kiekviena procesija pirmiausia yra judėjimas). Šie du pagrindiniai Dievo Kūno procesijos elementai yra neatsiejami vienas nuo kito, todėl šios procesijos pilnas vaizdas galimas tik vienodai akcentuojant abiejų šių elementų svarbą ir juos tyrinėjant ne kaip atskirus, o kaip vieną su kitu glaudžiai susijusius. Kaip kad demonstravimas nėra atskiras, nepralaidus elementas – demonstravimo turinys išpildomas tik esant judėjimui, t. y. vienyti tikinčiųjų bendruomenę, spręsti konfliktus, kovoti, pavyzdžiui, su Reformacija, skelbti tikėjimo tiesas, eksponuoti viešumai Švč. Sakramentą įgalina judėjimas – taip ir judėjimu išreiškiamą siekį, jo turinį įgalina tik demonstravimas – pavyzdžiui, erdvės sakralizavimas neįmanomas be dievybės demonstravimo ir t. t. Kitaip tariant, judėjimas būtų beprasmis, jis būtų savitiksliis, jeigu niekas nebūtų demonstruojama, jeigu judėjimu niekas nebūtų teigiama.

3.2 Erdvės sakralizavimas: nukreiptumas į išorę ir judėjimas ratu

Nors jokia procesija neįmanoma be judėjimo, vis dėlto judesio svarba skirtingose procesijose nėra vienoda. Šiuo aspektu procesijas galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: į tas, kuriomis paprasčiausiai einama nuo vieno taško iki kito (tokios procesijos kildinamos iš Antikos procesijų), taigi pats judesys tokiose procesijose yra tik priemonė pasiekti tikslą (čia būtų galima išskirti laidotuvių procesijas, žengimą prie altoriaus šv. Mišių metu ir t. t.) bei procesijas, kuriose svarbiausias pats judesys (ryškiausiai pavidalu tai atsiskleidžia Dievo Kūno procesijos tradicijoje)

– tokiose procesijose netgi stotys, prie kurių sustojama procesijos metu, gali būti laikomos judesio dalimis. Kalbant apie pastarojo tipo procesijas itin svarbu yra tai, kad sulig momentu, kai baigiasi judėjimas – o juk procesija visada juda tik priekį – baigiasi ir pati procesija. Dievo Kūno procesijai būdinga judėjimo ratu schema, tad ir procesijos grįžimas į tą patį tašką, iš kurio išėita, įgyja ypatingą reikšmę – fizine prasme net ir pasibaigęs judėjimas (o tai, kaip minėta, reiškia ir procesijos pabaigą) rato schemos dėka “nesiliauja sukęsis”, kaip rašo K. Rahneris, “taigi vieną kartą per metus mums, krikščionims, kasdienybės kelias virsta *via triumphalis*, ir mes einame iš paskos tam, kuris, nešdamas savyje gyvybę, tapo mūsų gyvenimu, pasidalijęs su mumis savo mirtimi. Jis eina nesustodamas.”²⁰⁵ Prie rato schemos dar grįšime, o dabar yra tinkamas momentas pasvarstyti, kaip gi “kasdienybės kelias virsta *via triumphalis*”, o taip pat apie teoforinį Dievo Kūno procesijos charakterį.

Dievo Kūno procesija priklauso tam procesijų tipui, kuriose svarbus pats judesys, tad greta demonstracinio ji turi aiškiai išreikštą teoforinį charakterį, kadangi *teoforinės procesijos esmę sudaro dievybės išjudinimas, jos išvedimas iš uždaros sakralinės erdvės (dažniausiai šventyklos) į viešumą tiesioginiam kontaktui su jos garbintojais bei tikinčiųjų pristatymas dievybei*²⁰⁶. Šiose procesijose svarbų vaidmenį atlieka erdvė, per kurią ir kurioje juda procesija. Judėjimas ir erdvė yra glaudžiai susiję, erdvė niekada nelieka ir negali likti nuošalyje: judant erdvė apleidžiama, peržengiama, į ją įžengiama. Judesio dėka procesija sujungia skirtingas erdves į vieną taip sukurdamą savo erdvę. Taip procesija tarpusavyje apjungia žmones, kurie bendru veikimu ir bendru to veiksmo tikslu kuria savo identitetą (kaip bendruomenės, miesto, regiono, šalies, religijos, etc.). Taigi sąlytis su erdve daro įtaką ne tik pačiai erdvei, bet ir procesijoje dalyvaujantiems žmonėms.

Procesijų, kaip ir kitų ritualinių veikslių skirtumai varijuoja priklausomai nuo to, kokioje kultūrinėje aplinkoje tai praktikuojama, tačiau nepriklausomai nuo kultūrų skirtumų įtakotos įvairovės teoforinį charakterį turinčios procesijos kaip ritualo tikslas yra bendras visoms kultūroms – tai erdvės sakralizavimas, laikinas ribos tarp sakralumo ir profaniškumo pašalinimas. Procesijos, kaip ir bet kurio kito ritualo, siekis yra nustatytų apeiginių veikslių tvarkos dėka atsiriboti nuo kasdienio laiko ir kasdienės erdvės. Religijotyroje procesija apskritai yra įvardijama kaip religinė išraiška, religinė praktika, kaip kasdienybę peržengiantis, šventiškas veiksmas, o teoforinį charakterį turinčioms procesijoms kaip tik ir yra labiausiai būdinga tai, kad

²⁰⁵ Rahner, K. Corpus Christi. Pakeliui su Viešpačiu, 2004 06 13. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/10921>.

²⁰⁶ Pgl. Gertz J. Ch. Prozession I // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997, p. 591.

jos paveikia, pakeičia tą erdvę, į kurią įžengia, per kurią pereina. To pokyčio esmę sudaro erdvės pašventinimas.

Kaip Dievo Kūno procesijoje pasireiškia teoforinis charakteris? Šioje procesijoje labai ryškus vidaus-išorės kontrastas, priešstata. Judėjimas joje yra pabrėžtinai orientuotas į išorę. Dievo Kūno procesija, iš vidaus į išorę išnešdama tai, kas yra šventa, ją, t. y. profanišką išorę, pašventina (beje, tai implikuoja, kad iki pašventinimo išorinė erdvė buvo nešventa). Dievo Kūno procesijos metu nešamas Švč. Sakramentas, o taip pat tokie liturginiai reikmenys kaip monstrancija, kryžius, vėliavos, altorėliai, žibintai, paveikslai (Vilniaus Dievo Kūno procesijose iki XIX a. dar ir gyvieji paveikslai)²⁰⁷ ir kt. gali būti traktuojami kaip tam tikri mediatoriai, priemonės, kurių dėka apsireiškia dievybė, arba sakralizuojančioji jėga.

Dievo Kūno procesijoje erdvės pašventinimas pirmiausia vyksta per Švč. Sakramente įsidabartinusį Kristų. Pats Kristus negali liesti žemės, kelio, kuriuo einama, todėl jis nuklojamas gėlėmis, kilimais ir pan. Taip esamas žemiškas kelias paruošiamas *eiti Dievui* (Dievo Kūno šventės metu giedamoje giesmėje iš XX a. pirmos pusės giesmyno skelbiama: “Eina, eina Atpirkėjas,/ Ein neklystantis Teisėjas./ Prieš šį amžių Karalių/ Pulkim visi ant kelių.”²⁰⁸): iš viršaus kelią dengia smilkalų dūmai ir nešamas baldakimas, iš šonų kelio ribas ženklina vėliavų, altorėlių, žibintų smailės ir pan. Kaip matėme ankstesnėje dalyje, Vilniaus Dievo Kūno procesijų apipavidalinimui aptariamuoju laikotarpiu buvo būdinga²⁰⁹ išpuošti namus, pro kuriuos einama, kilimais, gėlėmis, užrašais ir t. t.: “Taip pat išpuošti buvo ir namai įvairiais užrašais, vainikais, kilimais ir gobelenais. Languose ir balkonuose puikavosi gėlėmis ir kaspinais apipinti šventųjų paveikslai.”²¹⁰ Namus ir gatves, kuriomis turėjo eiti procesija puošdavo tokie užrašai, kaip “Chwalcie Pana wszystkim narody!”²¹¹ (Šlovinkit Viešpatį visos tautos!), “Witaj Jezu Synu Maryji” (Sveikas Jėzau, Marijos Sūnau), o Vilniaus – “Tobie cześć i chwała, nasz wieczny Panie...” (Tau garbė ir šlovė, mūsų amžinasis Viešpatie)²¹² ir panašūs. Kitoje vietoje minima, kad 1906 m. birželio 1 d. Vilniaus gatvės, kuriomis turėjo eiti pirmoji eisena, buvo išpuoštos žalumynais, gėlėmis, kilimais ir įvairiaspalviais kaspinais, ažuolo lapų girliandomis, įvairiais užrašais, vainikais, kilimais ir gobelenais, o langus ir balkonus puošė gėlėmis ir kaspinais

²⁰⁷ Kitų procesijų atveju šią liturginių reikmenų gretą gali papildyti statulos, relikvijoriai su relikvijomis ir pan.

²⁰⁸ Dievo kūno šventėje giedamos giesmės, Kauno arkikatedros bazilikos Vikarų kolegijos leidinys, nr. 51, 1936, p. 5.

²⁰⁹ 2008 m. gegužės 25 d. dalyvaudama Vilniaus Devintinių procesijoje įsitikinau, kad ši namų ir gatvių puošimo kilimais, gėlėmis, užrašais ir pan. tradicija jau yra išnykusi. Kiek man žinoma, ši tradicija nunyko dar XX a. pirmoje pusėje.

²¹⁰ Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 3. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 324.

²¹¹ Kurjer litewski, 1907, 23(6) czerwca (lipca), Nr. 136, p. 2

²¹² Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 3. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 324.

apipinti šventųjų paveikslai.²¹³ Kaip pažymi L. Griciūtė, 1912 m. girliandų virš gatvių jau nebuvo²¹⁴, nors namai, kaip įprasta, buvo išpuošti “žalumynų girliandomis, gėlėmis, kaspinais, kilimais ir kitais audeklais, o “atviruose languose šventųjų paveikslai stebėjosi žvelgdami į žmonių skurzdėlyną”²¹⁵.²¹⁶ Įdomu, kad prie miesto gatvių ir namų puošybos prisidėdavo ne tik katalikai, bet ir kitų religijų atstovai, pavyzdžiui, 1908 m. “nemažai rusų ir žydų”²¹⁷ prisidėjo prie elektros stulpų, gatvių žibintų ir medžių kuoliukų išpuošimo. Žydai vyskupo padėkos už miesto puošimą sulaukė pirmaisiais po draudimo (1906 m.) rengti procesijas miesto gatvėmis panaikinimo metais: “Ačiū jums, Vilniaus gyventojai, katalikai ir kitatikiai, ir jums, nekrikščionys Mozės tikėjimo, kad išpuošėte savo namus, butus ir balkonus!”²¹⁸

Kelio, kuriuo eina procesija, puošimo tradicija atliepia dar XVII a. Romos apeigyno reikalavimą, jog būtų “išpuošiama bažnyčia ir kelkraščiai kelių, kuriais bus einama, audeklais ir puošniais užtiesalais bei šventųjų paveikslais, bet ne profaniškais ir prastais figūromis...”²¹⁹

Kaip teigia S. Felbecker, puošybos elementai bei vidinei erdvei įprastos detalės (pavyzdžiui, kilimai ir kitokie medžiagos audeklai) padeda išorinėje erdvėje sukurti sakralią erdvę, kuri turi daug bendrumų su vidine erdve, tačiau, skirtingai nei pastaroji, yra judanti, kilnojama²²⁰. Tuo gerai iliustruojamas teoforinis Dievo Kūno procesijos charakteris – procesija juda ne link to, kas sakralu, o pati šventybė juda kartu su procesija ir pašventina tą erdvę, kuria juda. Dievas ir žmonių minia šioje procesijoje lydi vienas kitą.

Išorinės, profaniškos erdvės puošimą būtų galima traktuoti ir kaip vizualinį aplinkinės erdvės pašventinimo perteikimą, savotišką “lakmuso popierėlį”, akims regimai parodantį, kaip į profanišką erdvę išnešamas Dievo Kūnas viską pašventina.

Kaip bebūtų, procesija siekiama pašventinti profanišką erdvę aplink save, ją išplėsti arba sukurti apsaugą nuo demoniškų jėgų, o svarbiausia procesijos forma yra *judėjimas ratu aplink kurią nors šventą vietą arba tokią, kurią šiuo ritualu siekiama pašventinti (pavyzdžiui, dirbamą*

²¹³ Kurjer litewski, 1906, 3(16) czerwca, Nr. 122, p. 3. Iš: Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 324.

²¹⁴ Kurjer litewski, 1912, 29(11) maja (czerwca), Nr. 120, p. 2.

²¹⁵ Vilniaus žinios, 1908, birželio 19 (liepos 2), Nr. 133, p. 2.

²¹⁶ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 328.

²¹⁷ Kurjer litewski, 1908, 17(30) czerwca, Nr. 136, p. 2.

²¹⁸ Kurjer litewski, 1906, 6(19) czerwca, Nr. 124, p. 1.

²¹⁹ Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi iussum editum Coloniae Agrippinae Apud Joannem Kinckium Anno M.DC.XXVIII, 1628, p. 245.

²²⁰ Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 443.

lauką). Dievo Kūno procesijai būdinga judėjimo ratu schema²²¹ turi kur kas gilesnes šaknis negu siekia krikščionybė, o juo labiau Dievo Kūno procesija.

Religijos enciklopedijos straipsnyje apie ratą skaitome, kad ratas yra tiek polivalentiškas simbolis (paprastai reprezentuojantis kosmosą ir kosminį judėjimą), tiek ritualinio veiksmo formą (kurios dėka makrokosminės realijos skirtingomis prasmėmis transformuojamos į mikrokosminę erdvę).²²² H. Biedermannas patvirtina nuomonę, kad ratas yra kosminės tvarkos ir kosmoso cikliškos raidos simbolis: tuo grindžiama miestų architektūra, o Azijos kultūrose ratas simbolizuoja atgimimo procesą (budizme)²²³. Rato forma paprastai laikoma saulės arba mėnulio diskų simboliu, o judėjimas ratu traktuojamas kaip dangaus kūno judėjimo atkartojimas. Tiek rato formai, tiek judėjimui ratu priskiriama ritualinė arba sakralinė prasmė.²²⁴ Pats ėjimo ratu aktas įvardijamas kaip apvaikščiojimas (angl. *circumambulation*). Kaip toje pačioje enciklopedijoje teigia D. L. Eckas, tokie ritualai yra skirti paskleisti šventinamo rato reikšmę.²²⁵

Pirmiausia pažiūrėkime, kaip Vilniaus Dievo Kūno procesijoje atsispindi rato schema. Kaip minėta, iki XIX a. įvestų procesijų suvaržymų Vilniuje pirmoji stotis buvo prie šoninio Katedros portiko iš miesto pusės, antroji prie Šv. Jonų bažnyčios, trečioji prie rotušės (vėliau prie teismo tribunolo). Ketvirtoji iš pradžių buvo prie Šv. Marijos Magdalenos, o vėliau šalia Šv. Kryžiaus (bonifratrų) bažnyčios.²²⁶ 1906 m. atnaujinus Dievo Kūno procesijas dvi pirmosios stotys liko senojoje vietoje, t. y. pirmoji – prie Katedros šoninio portiko, antroji stotis buvo įrengta prie Šv. Jonų bažnyčios, trečioji stotis persikėlė prie Šv. Kotrynos, o ketvirtoji – prie Šv. Jurgio bažnyčios²²⁷. Nuo ketvirtosios stoties procesija Šv. Jurgio (dabar Gedimino) prospektu pajudėdavo atgal link Katedros aikštės, kur visus palaimino vyskupas.²²⁸

Suprantama, kad miesto gatvėmis vykstanti procesija negali išlaikyti taisyklingos apskritimo formos, tai matyti ir iš stočių aprašymo, vis dėlto svarbiausias faktas, kad procesija grįžta į pradinį tašką.

Ankstesnėje dalyje buvo kalbama apie Dievo Kūno procesijos kilmę: apie su Dievo Kūno švente susijusias legendas, veiksnius, lėmusius šventės atsiradimą, kelius į Lietuvą ir t. t., tačiau, kaip pažymi S. Felbecker, Dievo Kūno procesijos atsiradimas nebūtinai susijęs su Dievo Kūno

²²¹ Verta atkreipti dėmesį į įdomų faktą, kad prieš keletą šimtmečių ratu einanti procesija atliko ir teisinę funkciją, t. y. sykiu žymėjo, patvirtino teritorijos ribas.

²²² Aune D. E. Circle // Encyclopedia of Religion, 2nd ed. L. Jones, p. 1790.

²²³ Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas, Vilnius, 2002, p.350.

²²⁴ Aune D. E. Circle // Encyclopedia of Religion, 2nd ed. L. Jones, p. 1790.

²²⁵ Eck D. L. Circumambulation // Encyclopedia of Religion, 2nd ed. L. Jones, p. 1795.

²²⁶ Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, p. 108.

²²⁷ Ten pat, p. 108.

²²⁸ Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 326-327.

šventės įvedimu ir tik iš dalies siejasi su eucharistiniu pamaldumu, nors XIII a. įvedus šventę, procesija gan greitai su ja susitapatino²²⁹. Mano manymu, tai visiškai suprantama – tokias archaiškas schemas kaip ratas arba, kaip matysime vėliau, keturi sustojimai įėmęs ritualas negali neturėti giliau siekiančių provaizdžių. Kaip simbolis ir ritualo schema ratas yra kultūros ribas peržengianti forma, aptinkama šventyklų ir kt. architektūroje, ritualui skirtų erdvių schemose ir t. t., pavyzdžiui, ratas yra procesijų aplink šventyklas, altorius, miestus ir kitas erdves forma. Pasak G. Beresnevičiaus, procesija ratu yra kilusi iš maginių saulės eigos atkūrimo apeigų, skirtų palaikyti teisingą kosminių ir socialinių procesų eigą²³⁰. Dirbamų laukų apėjimas ratu, t. y. pašventinimas, buvo labai populiarus senosiose Mesopotamijos religijose Naujųjų metų iškilmių – *akitu* – metu. Tiek Babilonijoje, tiek Asirijoje tai buvo bene žinomiausia šventė. Ji švęsta pavasarį, trukdavo vienuolika dienų²³¹. Šios šventės apeigomis siekta derliaus apsaugos ir gausos. Pasauliečiai nebūdavo įleidžiami į šventyklas, kuriose gyvendavo dievybė. Tik tokių didžiųjų metinių švenčių kaip Naujųjų metų iškilmės metu dievų stabai su didelėmis iškilėmis būdavo išnešami į miesto gatves, kur juos lydėdavo šventinės procesijos.²³² Ši pavasarinė laukų apėjimo tradicija įvairiomis formomis egzistavo įvairiose kitose kultūrose ir nusitęsė netgi iki mūsų dienų, pavyzdžiui, krikščionybėje balandžio 25 d. iki pat Antrojo Vatikano susirinkimo buvo švenčiama Šv. Morkaus diena (po susirinkimo išbraukta iš švenčių sąrašo), kurios metu buvo einamos didelės procesijos prašant Dievo gero derliaus²³³. Dievo Kūno procesijoje atpažįstame ne tik laiminimo, arba erdvės sakralizavimo apeinant ratu tradiciją, bet ir tą patį kaip minėtose kultūrose dievybės išnešimą į viešumą aktą – Švč. Sakramento išnešimas už bažnyčios ribų analogiškas dievų stabų nešimui miesto gatvėmis, pavyzdžiui, Babilonijos, Asirijos, Egipto ir kitų kultūrų religinėse apeigose. Romėnų Ambarvalijose arba Amburbijose taip pat galima aptikti vėlesnių krikščioniškų laukų apėjimo procesijų formą ir tikslą – turint omenyje tiek minėtą laukų apvaikščiojimo tradiciją Šv. Morkaus dieną (kurios data visiškai sutampa su romėnų Robigalija), tiek, kaip pažymi D. Bernotaitė-Beliauskienė, prie ekstrordinariųjų procesijų „priskiriamos tradicinės procesijos, kaip antai „Kryžiaunos dienos“, per kurias kaimo žmonės be kunigo apeidavo kaimo kryžius, laukus“²³⁴, tiek rato formą ir keturių sustojimų

²²⁹ Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 193.

²³⁰ Beresnevičius G. Religijų istorijos metmenys, Vilnius, 1997, p. 66.

²³¹ Ten pat, p. 68.

²³² Ten pat, p. 66.

²³³ Yra žinoma, kad tokios archaiškos procesijų formos kaip ėjimas aplink dirbamą lauką Lietuvoje buvo praktikuojamos iki pat Antrojo pasaulinio karo. Pavyzdžiui, antropologas A. Lingis aprašo, kaip JAV emigracijoje gyvenę tėvai pavasarį ratu apeidavo dirbamą lauką.

²³⁴ Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/naujausiasparodos/Procesijos.htm>.

struktūrą perėmusią Dievo Kūno procesiją. Ambarvalijomis siekta nuo blogo oro apsaugoti laukus ir užtikrinti gerą derlių, o Amburbijomis siekta užtikrinti apsaugą nuo blogųjų jėgų miestui.

Ankstyvosios krikščionybės laikais Bažnyčia perėmė ne tik tokių apvaikščiojimų formą, bet ir visas detales – žvakes, gėles, vietoj dievų atvaizdų pradėti nešti šventųjų atvaizdai, giedotos nuolat pasikartojančios giesmės. Tik krikščionybėje labiau akcentuotas ne laukų apėjimas, o ėjimo metu dievop nukreipti maldavimai. Vis dėlto ėjimo ratu forma išliko. Šios procesijos iš pradžių nebuvo teoforinės, jos buvo einamos su kryžiumi, švęstu vandeniu, pašventintais varpais, netrukus pradėta kartu nešti ir vietinių šventųjų relikvijas, iš kurių tikėtasi stipraus poveikio demoniškomis jėgoms ir nepalankiam orui.²³⁵ Tik įvedus Dievo Kūno šventę ir jos procesiją tapo įprasta į tokias laukų apėjimo procesijas imti ir konsekruotą Ostiją. Dievo Kūno procesijos, ypač Vokietijoje, netrukus perėmė laukų apvaikščiojimo procesijų bruožus.²³⁶ Tai itin aiškiai atpažįstama iš tradicijos Dievo Kūno procesijoje įrengti į visas keturias pasaulio šalis orientuotus altorius, ties kuriais giedama keturių Evangelijų pradžia ir kiekvieną kartą po Evangelijos laiminama su Švč. Sakramentu. Katalikų Bažnyčios liturgijoje ši simbolika aiškinama taip, kad visi keturi Evangelistai yra Švč. Sakramento liudininkai ir kad ši Bažnyčios skelbiama tikėjimo tiesa (Kristaus buvimas Eucharistijoje) remiasi Šv. Raštu²³⁷. Keturių Evangelijų giedojimo paprotys iš Vokietijos per Lenkiją atėjo ir į Lietuvą. Laukų ir miestų laiminimas Dievo Kūno procesijoje išliko tokiais pavidalais, kuriuos aptarėme ankstesniame skyriuje apie procesijos apipavidalinimą.

Toks Dievo Kūno procesijų kildinimas iš ikikrikščioniškas šaknis turinčių ritualinių schemų, mano manymu, pateikia atsakymą tiems autoriams, kurie nesutinka su tokiu šių procesijų kildinimu – pavyzdžiui, Augsburgio liaudies religingumo formas tyrinėjančiam S. Siemonsui, kuris neigia Dievo Kūno šventės kildinimą iš pagoniškų pavasariinių apeigų tokią savo poziciją grįsdamas tai ankstesnėje darbo dalyje aptartu faktu, kad ši šventė pradėta švęsti tik po to, kai 1264 m. ją įtvirtino popiežius Urbonas IV²³⁸.

²³⁵ Browe P. Die eucharistischen Flurprozessionen und Wettersegnen, *Theologie und Glaube* 21 (1929) 742-755 p., čia p. 746. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 195.

²³⁶ Torsy J. Zur Verehrung der Eucharistie im Spätmittelalter. Eine Fronleichnamsprozession in Wittlaer im Jahre 1436 // *Von Konstanz nach Trient. Zur Geschichte der Kirche von der Reformation bis zum Tridentinum*. Festschrift August Franzen [sud. R. Bäumer], München, 1972, 335-342 p., čia p. 335. Iš: Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, p. 195.

²³⁷ Ks.S.G. Bože Cialo – Podr. Encykl. Kościelna, t. 5-6, 1905, p. 102-103. Iš: Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, p. 133.

²³⁸ Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, p. 105.

3.3 Susidūrimas su *kitu*

Susidūrimas su *kitu*, su tuo, kas svetima, gali turėti labai skirtingus pavidalus. Vis dėlto, kad ir kokias skirtingas formas įgytų toks dialogas, kūnas jame visada atlieka pagrindinį reprezentacinį vaidmenį, kuris išreiškiamas kūno laikysena, gestika, mimika, taip pat pačių įvairiausių rūšių kaukėmis ir pan. Dažniausiai sutinkamos to formos yra įvairūs formalūs pasisveikinimai, tam tikros ritualizuotos išraiškos, kurios varijuoja priklausomai nuo kultūros ir artimumo/svetimumo laipsnio. Kuo reikšmingesnis ritualas, tuo daugiau dėmesio skiriama tam, kaip jame juda kūnas. Dialogo su dievybe per judesį principas labiausiai išreikštas tose religijose ir sektose, iš kurių dėl vieno ar kitų priežasčių nebuvo išstumtas, kuriose nebuvo demonizuotas šokis, pavyzdžiui, šamanistiniuose ritualuose arba tuose tam tikrų religijų ritualuose, kuriuose išlikusi didelė dalis šamanistiniškumo (hinduistiniuose, taoistiniuose, šintoistiniuose ir ypač Afrikos religijų ritualuose). Tačiau, kaip pažymi M. Nürnberger, kūno judėjimo svarba atsispindi netgi šokiui priešiškos Katalikų Bažnyčios ritualuose, pavyzdžiui, iškilmingose šv. Mišiose, žegnojime, o ypač akivaizdžiai – procesijose.²³⁹

Jau kalbėjome, kad Dievo Kūno procesijai, kaip bet kuriam kitam ritualui, galioja taisyklė, kad judesiu išreikštoje vaidyboje perteikiama informacija apie tam tikrą kultūrą, papasakojama apie tai, kokios toje kultūroje egzistuoja visuomenės klasės ir kastos, kokie santykiai galioja tarp lyčių ir t. t., o pagražinant arba šaržuojant, sudievinant arba išjuokiant pristatomus socialinius vaidmenis, t. y. tiek reprezentuojantis, tiek kritikuojantis ritualas sumažina tarp visuomenės sluoksnių arba etninių grupių esamą socialinę įtampą.²⁴⁰ Kur galima atpažinti šią susidūrimo su *kitu* formulę Vilniaus Dievo Kūno procesijose?

Kaip galėjome matyti, Vilniaus Dievo Kūno procesijose itin ryškus reprezentavimo elementas, o kritikos objektas, susidūrimas su *kitu*, svetimuoju (turint omeny ne vien atskirą asmenį, bet taip pat socialinę, etninę grupę, sluoksnį ir pan.), mano manymu, atsispindi tiek pačios procesijos viduje, kur, kaip kalbėta ankstesnėje dalyje, tam tikra socialinių miesto gyventojų grupių išsidėstymo tvarka reprezentuoja, teikia informaciją apie hierarchijos principus toje miesto bendruomenėje ir taip kanalizuoja esamus arba potencialius konfliktus tarp grupių (kurios viena kitos atžvilgiu yra svetimos, viena kitos daugiau ar mažiau aštriai suvokiamos kaip tai, kas svetima, kita) dėl pavaldumo, paklusnumo ir pan., tiek už procesijos ribų ta prasme, kad

²³⁹ Nürnberger M. *Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde*, Wien, 2001. Prieiga per internetą:

<http://homepage.uni.vie.ac.at/marianne.nuernberger/Tanz-1.htm>.

²⁴⁰ Ten pat.

procesijoje einančios grupės pristato ne tik tai, kad jos yra ir priklauso Katalikų Bažnyčiai, bet sykiu jų visuma pademonstruoja ir tai, ko nėra, t. y. tam tikrų Katalikų Bažnyčiai priklausančių miesto bendruomenės grupių dalyvavimas netiesioginiu būdu įvardija tuos, kurie Katalikų Bažnyčiai nepriklauso, tuos, kurių svetimumas, buvimas *kitu* šiuo ritualu dar kartą patvirtinamas ir įtvirtinamas. Todėl šiame fone galime naujoje šviesoje išvysti ankstesnėje dalyje išsamiau pristatytą faktą apie privalomą arba nors pageidautiną dalyvavimą Dievo Kūno procesijoje.

Nors Dievo Kūno procesija yra išpūdingas ir itin puošnus reginys, ji nėra paradas, spektaklis ar kitas pramogai skirtas re(n)ginys, kaip kalbėta ankstesnėje dalyje, ji nėra skirta stebėjimui, joje privalu dalyvauti, o kadangi procesija visuomet yra judesys, vadinasi, dalyvavimas procesijoje reiškia judėjimą su ja, ir būtent judėjimą kaip integraliai, tam tikrą vietą joje užimančiais daliais. Jeigu Dievo Kūną galima suprasti kaip vienijantį, konfliktus kanalizuojantį ir taip socialinį kūną konstruojantį socialinį kūną, tada fizinis kūnas, arba dalyviai, tikintieji čia yra trečia grandis Dievo Kūno ir socialinio kūno, todėl dalyvavimas, įsiliejimas į vieną iš procesijoje atsispindinčių hierarchinių lygmenų, – jokių būdu ne stebėjimas (!) – procesijoje yra būtina sąlyga. Stebėjimas netgi fiksuojamas kriminalų skiltyje, o į procesiją įsijungti įgalina tik judesys, tam tikrų ritualinių taisyklių įvykdymas. Sykiu fizinio kūno įsiliejimui į socialinį kūną reikalingas tam tikras nuasmeninimas, o tam daugelyje ritualų naudojamos kaukės. Su deramu atsargumu galima daryti prielaidą, kad Dievo Kūno procesijoje kauke arba savotišku jos reliktu galėtų būti laikomi liturginiai arba netgi vadinamieji “išėginiai”, bažnyčiai skirti drabužiai. Kas bepridengtų veidą, tai visuomet yra kaukė, o kaukė pirmiausia nuasmenina. Pasak G. Beresnevičiaus, kaukės atliekamas nuasmeninimas yra „sąlyga, kuri leidžia įeiti į meditacijos ar galbūt transo būklę. [...] Kada žmogus užsideda kaukę, jis išeina į transo zoną vien dėl to, kad jis jau nebe žmogus, jis kaukė [...]. Jis su savimi neturi nieko bendra.”²⁴¹ Kaip kaukių eisenoje, kaukių šokyje ir pan. po kauke esantis žmogus eliminuoja savo žmogiškumą, išskirtinumą ir atiduoda save antgamtinės jėgos reiškimuisi, taip ir šioje bažnytinėje procesijoje dalyvaujantys tikintieji leidžiasi būti nuasmeninti, tik čia tai įvardijama visų lygybe prieš Dievą.

Taigi stilizuotas judėjimas yra integrali sukultūrinto susidūrimo su *kitu* dalis. Sykiu *kito* statuso įtvirtinimas pasitarnauja ir savo identiteto įtvirtinimui ir reprezentavimui (prisiminkime, kad procesijai būdinga ir teritorinių, tam tikra prasme itakos ribų įtvirtinimo funkcija). Vis dėlto ritualai, skirti susidūrimui su svetimybe, ne tik įtvirtina *kito* statusą ir apibrėžia paties identitetą, šie ritualai sykiu yra invaziški, tai itin gerai atsiskleidžia barokinėse Vilniaus Dievo Kūno

²⁴¹ Beresnevičius G. Lietuviška kontempliacija ir meditacija // Šiaurės Atėnai, 2003 10 25, nr. 674.

procesijose, kurias į Vilnių atvykę jėzuitai netgi priskyre prie akademinės veiklos, nekalbant jau apie edukacinius siekius tokiu būdu skleisti informaciją apie tikėjimo tiesas. Ne mažiau invaziškas atrodo siekis, tiksliau Dievo Kūno procesijos per teoforinį elementą išreikšta funkcija įžengimu į profanišką erdvę ją sakralizuoti, apvaldyti. *Kito* statuso įtvirtinimas taip pat nėra savitikslis, vien ribų apibrėžimu apsiribojantis veiksmas, juo siekiama daugiau, o būtent apibrėžus, kas yra *kitas*, svetimasis, jį paveikti – savais ritualais pašventinus, paskleidus informaciją apie tikėjimo tiesas ir pan. išiveržti į *kito* erdvę ir perkeisti. Tai galioja kalbant tiek apie kontreformacijos laikotarpiu vykusią kovą su svetimybe – Reformacija, tiek apie liturgijoje aiškiai įvardytą vieną iš Dievo Kūno procesijos funkcijų sakralizuoti erdvę, į kurią įžengiama, kuri praeinama, o tai implikuoja tai, kad iki įžengimo, iki sakralizavimo erdvė buvusi nesakrali, vadinasi, svetimą, *kito* erdvę.

Išvados

- Dievo Kūno šventės, o sykiu ir jai skirtos procesijos įtraukimą XIII a. į liturginį bažnyčios kalendorių daugiausiai įtakojo *pirma*, augustijonių vienuolės Julijonos Mont-Kornilonos vizija, *antra*, dėl apčiuopiamo šventybės patyrimo stygiaus Vakarų pasaulyje ėmęs svyruoti tikėjimas realiu, tikrovišku Kristaus buvimu Eucharistijoje, *trečia*, atsiradęs tikinčiųjų poreikis išvysti Eucharistiją savo akimis ir, *ketvirta*, Eucharistinės duonos poreikis žmonėms, kurie dėl ligonių slaugymo negalėdavo dalyvauti šv. Mišiose.
- Dievo Kūno procesijos Lietuvoje išsiplėtė baroko pradžioje į Vilnių atvykusių jėzuitų dėka, nors čia buvo rengiamos dar XV a., t. y. iki jų atvykimo. Jų dėka Dievo Kūno procesijos tapo pagrindine vieša procesija Vilniuje.
- Dvi esminės Dievo Kūno procesijos dalys – *demonstravimas ir judėjimas* – Vilniaus Dievo Kūno procesijose atskleidžia galią vienyti tikinčiuosius, kanalizuoti esamus ar potencialius konfliktus, skleisti tikėjimo tiesas ir sakralizuojant erdvę kovoti su Reformacija kaip *kitu*.
- Tiek demonstravimo, tiek judėjimo *negalima traktuoti kaip savitikslių veiksmų* – jie yra tam tikrus gilesnius turinius atskleidžiantys aktai.
- Efektyviausias būdas pritraukti žmones buvo vaizdumas, todėl iškilmingos, puošnios ir ritualizuotos Dievo Kūno procesijos tapo viena populiariausių katalikybės skleidimo ir įtvirtinimo priemonių. Tokios vaizdinės priemonės kaip gyvieji paveikslai, vėliavos, gėlės ir pan. sukeldavo stiprias dalyvių emocijas ir tuo stiprindavo religinius jausmus.
- Dievo Kūno procesijose *emblematis principas* (kur vaizdas yra suvokiamas kaip ženklas) išryškino glaudų *žodžio ir vaizdo ryšį*, todėl buvo tinkama priemonė įgyvendinti “Biblijos neraštingiesiems” principą, t. y. plačiai skleisti Katalikų Bažnyčios tikėjimo tiesas.
- Dalyvavimas Vilniaus Dievo Kūno procesijoje buvo arba privalomas, arba pageidaujamas. *Socialinio kūno kūrimo teorija* leidžia teologinę Dievo Kūno sampratą išplėsti iki materialios bei sociologinės kūno prasmės ir *privalėjimą dalyvauti Dievo Kūno procesijoje traktuoti kaip miesto ir tikinčiųjų bendruomenę vienijantį aktą*. Ritualas čia atlieka socialinio kūno funkcijų sureguliuavimo vaidmenį - sprendžia konfliktus, subalansuoja visuomenės sluoksnių santykius, t. y. įgalina socialinį kūną veikti kaip fizinio kūno organų sistemą. Šio ritualo veiksmingumą liudija *masiškas Vilniaus gyventojų dalyvavimas Dievo Kūno procesijose*.

- Socialinio kūno kūrimas negalėjo vykti chaotiškai, todėl ypač barokinėms Dievo Kūno procesijoms būdinga pastanga pasiekti kuo didesnę dalyvaujančiųjų emocinį sujaudinimą *negalėjo peržengti numanomos saikingumo ribos.*
- Dievo Kūno procesijose atsispindėjusi griežta bažnytinė *hierarchija* bei *tradicijos pastovumas* sykiu išreiškė kasdienybėje privalančią realizuotą socialinę tvarką. Toks socialinių vaidmenų pristatymas padėjo sumažinti socialinę įtampą tarp visuomenės sluoksnių bei etninių grupių.
- Švč. Sakramento eksponavimu *viešumai išreiškiamas demonstravimo turinys išpildomas tik esant judėjimui.* Taip pat ir *judėjimu* išreiškiamą turinį įgalina tik demonstravimas – *erdvės sakralizavimas neįmanomas be dievybės demonstravimo.*
- Dievo Kūno procesijoje *dievybė išjudinama* ir *erdvė sakralizuojama* į viešumą, į Vilniaus gatves, t. y. į profanišką erdvę, iš bažnyčios, iš Vilniaus Katedros, t. y. iš sakralios erdvės, išnešamu Švč. Sakramentu.
- Konsekruotoje Ostijoje įsidabartinęs Kristus negali liesti žemės, kelio, kuriuo einama, todėl jis nuklojamas gėlėmis, kilimais ir pan. Taip esamas žemiškas kelias paruošiamas *eiti Dievui. Vilniaus Dievo Kūno procesijose atsispindėjusi tradicija išpuošti namus, pro kuriuos einama, kilimais, gėlėmis, užrašais ir pan.* atliepia dar XVII a. Romos apeigyno reikalavimus.
- Puošybos elementai bei *vidinei erdvei įprastos detalės išorinėje erdvėje sukuria sakralią judančią erdvę* ir vizualiai išreiškia, kaip į profanišką erdvę išnešamas Dievo Kūnas viską pašventina.
- Dievo Kūno procesijai būdinga forma – *judėjimas ratu.* Vilniaus Dievo Kūno procesijos neišlaikė taisyklingos apskritimo formos, tačiau jos atitiko svarbiausią rato schemas principą – *grįžimą į pradinį tašką.*
- Tai, kad Dievo Kūno procesija įėmusi tokias archaiškas schemas kaip *ratas* arba *keturi į pasaulio šalis orientuoti sustojimai*, liudija, kad *ši procesija turi giliau negu Dievo Kūno šventės įvedimas siekiančius provaizdžius*, pavyzdžiui, pagoniškus laukų šventinimo ritualus apeinant.
- Stilizuotas judėjimas yra integrali sukultūrinto susidūrimo su *kitu* dalis. Vilniaus Dievo Kūno procesijose susidūrimas su *kitu* atsiskleidžia *ties pačios procesijos viduje*, kur viena su kita susiduria ganėtinai griežtai apibrėžtas ribas turinčios dalyvių – miesto gyventojų – grupės, *ties procesijos išorėje*, kadangi šia prasme *kiti* yra tie, kurie procesijoje nedalyvauja.

- Integralia procesijos dalimi įmanoma tapti tik per judėjimą. *Per judesį atskiras fizinis kūnas įsilieja į Dievo Kūno vienijamą socialinį kūną.*
- *Įsiliejimą palengvina tam tikra procesijoje naudojama kaukės forma – liturginiai bei netgi “išeiginiai” drabužiai.*
- Į Vilnių atvykusių jėzuitų edukaciniai tikslai sykiu išreiškia invazišką susidūrimą su *kitu* – ši procesija ne tik *įtvirtina kito statusą ir apibrėžia paties identitetą*, tačiau taip pat *siekia įsiveržti į kito erdvę ir ją paveikti.*

Literatūra ir šaltiniai

Literatūra

- Aune D. E. Circle // Encyclopedia of Religion, 2nd ed. L. Jones.
- Beeman W. O. The Anthropology of Theater and Spectacle // Annual Review of Anthropology, Vol. 22. (1993), p. 369-393.
- Beresnevičius G. Religijų istorijos metmenys, Vilnius, 1997, 301 p.
- Beresnevičius G. Lietuviška kontempliacija ir meditacija // Šiaurės Atėnai, 2003 10 25, nr. 674.
- Bernotaitė-Beliauskienė D. Bažnytinės procesijos ir jų atributai – žibintai. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/naujausiosparodos/Procesijos.htm>.
- Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas, Vilnius, 2002, 542 p.
- Canetti E. Masė ir valdžia, Vilnius, 2003, 535 p.
- Ebertz M. N. Prozession // Wörterbuch des Christentums, Zürich, 1988.
- Eck D. L. Circumambulation // Encyclopedia of Religion, 2nd ed. L. Jones.
- Eliade M. Prozession // The Encyklopedia of Religion, t. 12, New York–London, 1995.
- Felbecker S. Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung, Altenberge, 1995, 473 p.
- Gerhards A. Prozession II // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997.
- Gertz J. Ch. Prozession I // Theologische Realenzyklopädie, t. 27, Berlin–New York, 1997.
- Gidžiūnas V. Bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a. // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai, t. 9, Roma, 1982, 35-134 p.
- Griciūtė L. Dievo Kūno procesijos Vilniuje // Dailė. Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai, Vilnius, 2002, 240 p.
- Griciūtė L. XVII-XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje // LKMA, Vilnius, 2002, t. 21, p. 337-385.
- Griciūtė L. Vilniaus Dievo Kūno procesijos XX a. pradžioje // LKMA, Vilnius, t. 28, 2006, p. 323-337.
- Hoping H. Prozession II // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.], t. 6, 4. Aufl. 2003, Tübingen.
- James M. Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town // Past and Present, No. 98. (Feb., 1983), p. 3-29.
- Jovaiša L. Gyvenimas Vilniaus jėzuitų procesų namuose // LKMA, 2004, t. 25, p. 309-329.
- Lang B. Prozession I // Religion in Geschichte und Gegenwart [sud. H. D. Betz ir kt.], t. 6, 4.

- Aufl. 2003, Tübingen.
- Lukšaitė I. Dviejų kultūros modelių sąveika XVI-XVIII a. lietuvių pedagoginėje mintyje // Lietuvos pedagoginės minties raida XVI-XVII a. kultūros veikėjų raštuose, Kaunas, 1991, 90 p.
- Matluck Brooks L. The Dances of the Processions of Seville in Spain's Golden Age, Kassel, 1988, 411 p.
- Matuškaitė M. Procesijų altorėliai Lietuvoje, Marijampolė, 1998, 63 p.
- Nürnberg M. Tanz / Ritual – Integrität und das Fremde, Wien, 2001. Prieiga per internetą: <http://homepage.univie.ac.at/marianne.nuernberger/Tanz-1.htm>.
- Rabikauskas P. Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai, Vilnius, 2002, 543 p.
- Rahner, K. Corpus Christi. Pakeliui su Viešpačiu, 2004 06 13. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/10921>.
- Siemons S. Frömmigkeit im Wandel, Augsburg, 2002, 232 p.
- Šarkauskienė S. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas* (Sacra Lithothesis): žanro problema // Literatūra, 2004, 46(3), 86-98 p.
- Šarkauskienė S. Motiejus Kazimieras Sarbievijus ir baroko emblema // Faktai ir apmąstymai / Fakty i rozważania, 2006, p. 88-100.
- Trilupaitienė J. Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje, 1995, Vilnius, 223 p.
- Ulčinaitė E. Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis // Literatūra, 2004, 46 (3), p. 75-85.
- Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958, 445 p.
- Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje // Dailė, Vilnius, 1995, 135 p.
- Zaborskaitė V. Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI-XVIII a. mokyklinis teatras, Vilnius, 1981, 220 p.
- Zika Ch. Host, Processions and Pilgrimages: Controlling the Sacred in Fifteenth-Century Germany // Past and Present, Nr. 118. (Feb., 1988), p. 25-64.
- Devintinės // Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 4, 2003, 653-654 p.
- Prozession // Brockhausenzklopädie, 1972, Wiesbaden.

Šaltiniai

- Dievo kūno šventėje giedamos giesmės, Kauno arkikatedros bazilikos Vikarų kolegijos leidinys, nr. 51, 1936, 8 p.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas [sud. A. Baliulis], Vilnius, 2001, 925 p.

Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai [sud. E. Ulčinaitė,
A. Šidlauskas], Vilnius, 1987, 325 p.

Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710-1723 metai [sud. I. Katilienė], Vilnius, 2004, 680 p.